

108 / 3
902

ბ. გ. 13
საქართველოს
საქართველოს

მანისი, № V, 1902 წელი.

მედიკალინა

საქართველოს მედიკალინა

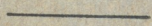
თბილისი

სტამბა ვაზეთ „ტფილისის ფურცლისა“ და ექვ. ივ. ხელაძისა, ლორ. მედ.
1902

შ ი ნ ა ა რ ს ი № 5:

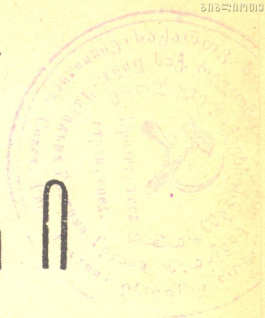
	გვ. რ.
1. პირველ-ყოფილ ხალხის მეურნეობა, ბ. კ.—ისა.	279.
2. საქართველოს ისტორია სომხურ ქრონიკებში, ა. კვერკველაძისა	290.
3. ჰერეთის აღწერა, ინგილო ჯანაშვილისა	302.
4. ანტონი I, კათალიკოს-პატრიარქი საქართველოსი, თხზ. თ. ჟორდანიასი, თარგმანი კ. ანთაძისა	312.
5. ქართველთ მოქცევა, ლ—ისა	330.
6. ს. ვალის სახელწოდებაზე, ბაგრატ ბეთანელისა.	334.
7. საქართველოს სახალხო ისტორია, დამატება	58.

წარსული წლის „მომზაურის“ ეველა ნომრები, კარგის
უღათ და წარწერით ღირს გავზახნათ სამი მანეთი.

მისი, № 5, 1902 წელი

მ ო გ ზ ა უ რ ი

1904

1905

ისტორიულ-არქეოლოგიური და გეოგრაფიულ-ეტნოგრაფიული სურათებიანი ურნალი, გამოვა ყოველისთვის ჰირველ რიცხვებში.

ფასა უწინაღისა გავსაგნათ:

წლით—ხუთი მანეთი, ნახევარ წლით—სამი მანეთი.

ფული და წერილები უნდა გამოიგზავნას: *Въ Тифлисе, въ Редакцію „МОГЗАУРИ“.*

თბილისში ხელის მოწერა მიიღება წერა-კითხვის გამავრცელებელის საზოგადოების მაღაზიაში შიო ქუჩუკაშვილთან, მმთა იმედაშვილების წიგნის მაღაზია, „ნდობის“ წიგნის მაღაზიაში (ქვაშვეთის გიორგის ქუჩაზე), დავით გაბრუაშვილთან „პურ-ღვინოს“ გვერდზედ და თვითონ რედაქტორთან (მამა დავითის მეიდანზე, სახლი № 20).

ხელის მომწერთა საშუალებოდ:

„მოგზაურის“ ყოველ ხელის-მომწერს აქვს უფლება დაბეჭდოს ამ ურნალში უფასოდ ყოველ-გვარი განცხადება, ანა უმეტეს სასეგარის გვერდისა.

რედაქტორ-გამომცემელი ი. პ. როსტომაშვილი.

თ ბ ი ლ ი ს ი

სტამბა ექ. ივ. ხელაძისა, ლორის-მელიქოვის ქუჩა, № 28.

1902

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 4-го Апрелья, 1902 года.

პირველ-ყოფილ ხალხის მეურნეობა.

(ბაუხერი)

მოგზაურები ათას გვარ საგნებს აგვიწერენ ხოლმე თავიანთ თხზულებებში; ფლორა თუ გინდა ფაუნა, ყველაფერი ხელის გულსავეთ აქვთ დავლილი. გვიამბობენ სხვა-და-სხვა სარწმუნოებრივ წარმოდგენებს, ზღაპრებს, თქმულებებს; გვისტრათებენ ველურების ოჯახურ განწყობილებას და სხ. უმრავლესობა მაინც არავითარ ყურადღებას არ აქცევს იმას, თუ ველურები რა გვარად იკმაყოფილებენ სხვა-და-სხვა მოთხოვნილებათ; უყურადღებოდ სტოვებენ აგრეთვე მათ მეურნეობის ორგანიზაციას და მატერიალურ ცხოვრებას. მათ მოაქვთ თან სანიმუშოდ სამზარეულოს მოწყობილობა, სხვა-და-სხვა იარაღები, მორთულობის და მოკაზმულობის საგნები, რომლითაც ივსება ეტნოგრაფიული მუზეუმები. მუზეუმის მნახველთა უმრავლესობა უაზრო და უმნიშვნელო ცნობის მოყვარეობით სინჯავს საგნებს და არავითარ სერიოზულ მნიშვნელობას მათ არ აწერს. ამისთვის მე საჭიროთ ვსცანი და მოვიწოდებ ერთად თავის მოყრა ყველა იმ ფრიად მცირე მასალის, რაიც შეეხება პირველ-ყოფილ ხალხის მეურნეობას. ამ გვარი შრომა არ არის მაინც და მაინც ადვილი, მით უფრო, რომ ჩვენ უნდა გამოგვეკვლია იმ ხალხთა მეურნეობა, რომლებსაც ევროპის ზეგავლენა ჯერ არ განეცადათ. მაგრამ მაინც შედეგი ამ გვარი შრომისა არც ისე ღარიბია, როგორც მოველოდი. მას შემდეგ, რაც ხალხის განვითარების შესახებ

მეცნიერებაში დამყარდნენ ძირითადი საფუძვლები, — ველურების შესწავლის საქმემ დიდი ნაბიჯი გადადგა წინ; აღმოჩენილ იქმნა მრავალი მსგავსი ხასიათი და ნიშნები სხვა-და-სხვა დაბალ საფეხურზე მდგარ რასათა შორის. გამოიკვლიეს და განითვალისწინეს აგრეთვე ის ხალხებიც, რომლებიც თუმცა მსოფლიო ურთი-ერთობათა გავლენის ქვეშ იმყოფებიან, მაგრამ ჯერ კიდევ მაინც არ დაუკარგავთ თავის პირველ-ყოფილი ნიშნები.

საქმლის მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სურვილი იწვევს მეურნეობის განვითარებას. პირველად ადამიანი მცენარეულობით იკვებება. ყოველგან, სადაც კი ადვილია ხილისა და სხვა-და-სხვა მცენარეების ნაყოფის შოვნა, — ის ამაებით იოლად მიდის. საჭიროების დროს პატარ-პატარა ცხოველებსაც კი მიიშველიებდა ხოლმე პირველ-ყოფილი ადამიანი, რომლებსაც უწევდა უხარშავად ჩაატკბარუნებდა; მაგ., ლოკოკინებს, მწერებს, მატლებს, კალიებს, ჭიანჭველებს და სხვ. როგორც ცხოველი, ის მუდამ საზრდოს ძებნაში იყო, და რასაც კი პოულობდა, იმ წამშივე სჭამდა, ნთქავდა. მომავალზე და ხვალინდელზე ფიქრი და ზრუნვა მისთვის არ დაწერილა.

რომ მივუბრუნდეთ ხალხის განვითარების შემდეგ საფეხურებს და რომ ამავე დროს ვიხელომძღვანელოთ რამდენიმე მოსაზრებით, — იმ დასკვნამდე მივალთ, რომ პირველ-ყოფილ ადამიანისთვის არავითარ სიძნეოეს არ წარმოადგენდა შეენიშნა მიწაში საჭმელისთვის გამოსადეგი ძირები, და ისიც, რომ კაკლიდან იზრდება დიდი უხარ-მახარი ხე. ამ გვარი დაკვირვება გაცილებით უფრო ადვილია, ვიდრე ცხოველების მოშინაურობა და შვილდ-ისრის გამოგონება, რაიც ნადირობის დროს აუცილებელ საჭიროებას შეადგენს. ტეხნიკური სიმარდის მხრით მონადირე და მწყემსი სახლში დღესაც მალლა დგას მიწად-მოამქმედ ხალხზე. უკანასკნელ დროს იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ მონადირე ხალხი ეს იგივე გადა-

ველურებული მიწის მუშა ხალხია. არ არსებობს არც ერთი მონადირე, არც ერთი მწყემსი ხალხი, გარდა ჩრდილოეთის ძლიერ განაპირა ადგილებისა, რომლის საზრდოს ცოტად თუ ბევრად მცენარეულობა არ შეადგენდეს. ამას გარდა ბევრს მათგანს კავშირი აქვს დაჭერილი ასე თუ ისე უფრო განვითარებულ მეზობელთან და თავის ეკონომიური დამოუკიდებლობა დაკარგული აქვს. ეს კი არასოდეს არ უნდა დავივიწყოთ, თუ გვინდა საზოგადო დასკვნებს მივალწიოთ. მონადირე, მეთევზე და მწყემს ხალხთა ტიპურ ნიმუშებს ჩვენ ვხვდებით განსაკუთრებულ გეოგრაფიულ და კლიმატიურ პირობებში. მაგ., მონადირე და მეთევზე ხალხი სახლობს ჩრდილოეთის სულ განაპირა ადგილებზე; მწყემსი ხალხი კი აზიის უდაბურ მიდამოებში. ჩვენს დღევანდელ საგანს იმ ხალხთა მეურნეობის შესწავლა შეადგენს, რომლებიც სახლობენ ამერიკასა, აფრიკასა, ავსტრალიასა, მელანეზიასა და პოლინეზიაში. ეს ჯერ კიდევ დაუთვალეირებელი და გამოუკვლეველი ადგილებია, რომლების ბუნებრივ განსხვავებას წარმოუშვია განსაკუთრებული თვისებები პირველ-ყოფილ ადამიანის მატერიალურ ცხოვრებაში. მაგრამ განსხვავება აქ სხვა-და სხვა შთამომავლობათა შორის იმდენი მაინც არაა, როგორც, მაგ., ესკიმოსსა და პოლინეზიელს შორის. ყოველ შემთხვევაში, მიუხედავად რასიული განსხვავებისა, ამ ხალხთა ცხოვრების პირობებში მაინც საკმაოდ საერთოა, რაზედაც შეიძლება ჩვენი ყურადღება შევამჩროთ. მასთან ეს ერთად-ერთი უუძველესი ადგილია კაცობრიობის დასახლებისა, სადაც მიუხედავად სიმდიდრე-სიღარიბისა, ან და, შეიძლება, თვითონ ტროპიკული ბუნების სიმდიდრის წყალობით, კაცობრიობა სულ ნელა-ნელა ვითარდება და, ვიდრე სხვაგან, განვითარების ყველა საფეხურებზე პირველ-ყოფილ ადამიანის თავის რჩენის ერთად-ერთ წყაროთაგანს მცენარეულობა შეადგენს. სხვას რომ ყველაფერს თავი დავანებოთ, პირველად მისთვის ხორცეულობა ძნელი საშოვარია. ამას ოღნა-

ვაც არ ეწინააღმდეგება ის გარემოება, რომ ბევრ ველურ ხალხს ისეთი მაღა აღეძვრის ხორცის ჩაკოკლოზინებისა, რომ არც ადამიანის ხორცსაც დაგიდევს, თუ კი მოახელა. უსათუოთ ეს მით აიხსნება, რომ ადამიანის ორგანიზმის ნორმალურ მსვლელობისთვის მარილის განსაზღვრული რაოდენობაა საჭირო, რომლის შევსებაც მცენარეულობას არ შეუძლია. ამ მოთხოვნის დაკმაყოფილება მხოლოდ ხორცის შემწეობით ხდება. მარილის ასეთი ხარბობა ემჩნევათ აგრეთვე იმ ჩვენ შინაურ ცხოველებსაც, რომლებიც მხოლოდ მარტო მცენარეულობით იკვებებიან. საქმლის მოთხოვნილება ეს ერთად-ერთი ნამდვილი მოთხოვნილებაა, რომელიც აიძულებს პირველ-ყოფილ ადამიანს იმოქმედოს, გაინძრეს, ხეს ეცეს, მიწას ეცეს და შიმშილი მოიკლას. კულტურულად ჩამორჩენილ ხალხში საზრდოსთვის ზრუნვა იმაში მდგომარეობს, რომ მამაკაცები შეილდ-ისრით ნადირობენ, ხოლო დედა-კაცები კი ხილეულობას აგროვებენ, ან და თავ-წამახული ჯოხით მიწაში სხვა-და-სხვა ჭიებს და მატლებს დაეძებენ.

ამ გვარად, საქმლის მოპოების პრიმიტიულ საშუალებებშივე ხდება სქესთა შორის შრომის განაწილება. ცოლი მინდორ-ველზე აგროვებს მცენარეულობას, ქმარი - ტყე-ღრეში სხვა-და-სხვა ცხოველს სიცოცხლეს უსპობს. ნანადირევი და ნაპოვნი იმ წამშივე ინთქება, და არავენ, სანამ ის მშვიერია, არ ფიქრობს სხვაზე. ამან გამოიწვია კვებაში სქესთა შორის განსხვავება, რამაც, შესაძლებელია, ხელი შეუწყო კაცისა და ქალის ფიზიკურ განვითარების დიფერენციაციას.

შრომის განაწილება სამ პრიმიტიულ ჯგუფთა შორის, რომლების ცხოვრების ვითარებას აქ ვრცლად არ შევხებით, კულტურის უმაღლეს საფეხურებზე თან-და-თან განვითარება და წინ სვლა ეტყობა. ეს განვითარება ბოლოს უმაღლეს ხარისხამდე აღწევს, ასე რომ კაცის და ქალის განსაკუთრე-

ბული მოქმედების სარბიელი ჰბადავს მეორე ხარისხიდან სქესებრივ თვისებებს, რომლებიც საჭიროა მხედველობაში ვიქონიოთ, თუ გვინდა გავიგოთ პირველ-ყოფილ ხალხის მეურნეობის სისტემა. მთელი სისტემა „სიკეთის“ წარმოებისა განისაზღვრება მხოლოდ ამ სქესებრივი თვისებებით. თუ ამ წარმოებას მივაქცევთ ყურადღებას, დავინახავთ, რომ დღევანდელ ველურების დიდი უმრავლესობა, რომლებიც კი შესწავლილია ევროპიელ მოგზაურთა-მიერ, მხოლოდ მიწად-მოქმედებით ირჩენს თავს. ამ გვარ ველურთა რიცხვს ეკუთვნიან მცირე გამოკლებით, აფრიკის ყველა ნეგრები, მალაიელები, პოლინეზიელები და მელანეზიელები, და აგრეთვე ამერიკის პირველ-ყოფილი მცხოვრებლები, ჩრდილოეთის და სამხრეთის მკვიდრთა გამოკლებით.

ყალბი აზრია, ვითომც ჩრდილო-ამერიკის ინდოელები მარტო მონადირე ხალხს შეადგენდეს. მდინარე მისისიპის და წმ. ლაფრენტის მდინარის სამხრეთ-აღმოსავლეთის ინდიელები მცენარეულობის მოშენებას მისდევდნენ ევროპიელების მისვლამდის. სხვა რომ არა იყოს რა, ზოგიერთ კუთხეებში ბრინჯის მოყვანა და Manganita-ს ნაყოფიდან ფქვილის დამზადება მაინც კი იცოდნენ. თანამედროვე ველურების მიწად-მოქმედებას განსაკუთრებული თავისებური ხასიათი აზის. პირველ ყოვლისა, მათ ჩვენებური სახნისის და გუთნის არაფერი არ გაეგებათ, რომელიც აუცილებელ საჭიროებას შეადგენს მიწად-მოქმედებაში. აგრეთვე მათ არა აქვთ სხვა ამ შემთხვევაში საჭირო იარაღები და არც შინაური პირუტყვი ჰყავთ. თუმცა აქა-იქ შეხვდებით მიწის მონაკელებას, მაგრამ ძლიერ იშვიათად. რაკი მიწა გამოიფიტა და მეტი მცენარის კვება აღარ შეუძლია, მას სტოვებენ და სხვა მიწაზე გადადიან, რასაც ხელს უწყობს მიწის სათემო მფლობელობა. მიწას მხოლოდ მარტო დედაკაცები ამუშავებენ, მამაკაცები მარტო ტყის გაკაფვის და გაწმენდის დროს ეხმარებიან.

მოგზაურა

ასეთს მიწად-მოქმედებას დაარქვებს „თოხური“, რადგანც მიწას უმთავრესად თოხით ამუშავებენ. მოსაშენებლად ისეთს მცენარეებს ირჩევენ, რომლებიც ძირს იკეთებენ: კასაუ, ტარო, ბატატი, მიწის ვაშლი, ბანანი, ხაპი, გოგრა. თესვენ აგრეთვე ბრინჯს, ღუროს, სიმინდს (მაისი). ბრინჯის სამშობლოდ უთუოდ ჩინეთის სამხრეთი ნაწილი უნდა ჩათვალოს, ღუროსი—აფრიკა და სიმინდისა—ამერიკა. ტროპიკულ ხეხილებსაც ამ გვარად აშენებენ: სარგოს, ფინიკს, ქოქუსს და სხ. რა თქმა უნდა, სადაც მიწას ამ გვარი საცოდავი იარაღებით ამუშავებენ, იქ დიდი ადგილის მოვლა ძნელია და შეუძლებელიც. ამისთვის მიწებს პატარ-პატარა ნაჭრებად ჰყოფენ და ისე უვლიან. მინდვრები კვალებით ისერება, რომლებსაც დიდის ხელოვნებით აკეთებენ. მთელი მიწა შემოღობილია. რომ დაითარონ სხვა-და-სხვა ცხოველებისა და ფრინველებისგან თავიანთი ბაღები. მალაიელები დასანახ ადგილზე საფრთხობელას სდგამენ. აფრიკაში დათესილ მინდვრების განაპირას პატარა ქუხულებს აშენებენ, რომლებშიაც პატარა ქალები სხვა-და-სხვა მტრების მოსვლას უყარაულებენ (უთვალთვალებენ). ველურები მისდევენ ერთნაირ თან-და-თანობას ხეხილების მოვლაში. კონგოს ნაპირებზე, მაგ., ჯერ ცერცვს სთესენ, მერე იმავე ადგილზე ფეტვს. ახალ პომერანიაში პირველად მოჰყავთ დიოსკირი, შემდეგ იმავე ადგილზე—ტარო, ბოლოს ბანანი, შაქრის ლერწამი და სხ.

მოგზაურები მეტად განცვიფრებულან, როცა უტყხი ტყის მახლობლად ხელოვნურად დამუშავებული მინდვრები უნახავთ. უფრო მჭიდროდ დასახლებულ აფრიკის მიდამოებში ასეთი გაშენებული მინდვრები რამდენიმე ვერსის მანძილზეა გაჭიმული. ნეგრის ქალების შრომის-მოყვარეობა მით უფრო გასაოცარია, რამდენადაც მათ აუტანელ პირობებში უხდებათ მოქმედობა. იგინი არაფრით არ არიან უზრუნველყოფილნი. მუდმივი ლაშქრობა და მტაცებლობა, არ ცოდნა—დათესილს აიღებს თუ ვერა, დღეს გაანადგურებენ თუ ხვალ,

— აი როგორია ეს პირობები. ლივინგსტონმა გასაოცარი ცოცხალი სურათებით აგვიწერა, თუ რა განმანადგურებელი თვისება აქვს მონებზე ნადირობას. „ადამიანები დახოცილები ყრია მიწაზე, საცხოვრებელ-საბადებელი მინგრეულ-მონგრეული, მინდორში პური შემოსულა, მაგრამ მომკელი არავინაა“. საზოგადოთ რომ ვსთქვათ, ამ ხაღხის ცხოვრება მარტო მიწაზე არ არის დამოკიდებული. ძვირად მოხდება ხოლმე, რომ ერთ და იმავე მიწაზე რამდენიმე მამობას გაეძლოს. მათი საცხოვრებელი ბინა ხის ტოტებიდან და ბალახ-ბუღა-ხებიდანაა მოფოხვილი (აშენებული). მთელი მათი ქონება ერთ წუთში შეიძლება ზურგით გადიტანო სხვა ადგილს. სულ მოკლე ხანში, რამდენიმე დღის განმავლობაში, ახალ ადგილზე ახალ სოფელს, ახალ ცხოვრებას აჩაღებენ, რომელიც ძველიდან იმით განსხვავდება, რომ მასში ჯერ შინაურ მწერებს არ დაუბუდნია.

როცა უყურებ თოხით მიწის დამუშავებას, ასე გგონია, თითქოს მხოლოდ ამ შემთხვევისთვის არის გაჩენილი თოხიო, ის არ თხოულობს არავითარ ძირითად კაპიტალს. დაზოგვა და შენახვა ჭირნახულისა ვეღურებს არ უნდათ, რადგანაც ჰავა ხელს უწყობს რამდენჯერმე განმეორდეს წელიწადში ერთი და იგივე მოსავალი. იმ ქვეყნებში, სადაც პური მოჰყავთ, აშენებენ ბელლებს, ნალიებს (სასიმინდე) და მათში ხორბლეულობას ინახვენ, ან და პურს დიდრონ თიხის ჭურჭლებში აგროვებენ. ეს შენახული და დაზოგვილი პური მოუვლელობის გამო აღრე ფუჭდება. ამ მოვლენით ლივინგსტონი ხსნის იმ ფაქტს, რომ ნეგრები კარგ მოსავლიან წელს ლუღს ხდიან ბლომად.

თოხით მიწის დამუშავება ეს ერთად ერთი და ყველაზე მეტად გავრცელებული სისტემაა მეურნეობანი. ის ხმარებაშია მთელ შუაგულ აფრიკაში, ინდოეთ-ჩინეთში და ოსტ-

ინდოეთის არხიპელაგზე *) . პირველად თოხს დედაკაცები ხმარობდნენ. თოხი ერთი კულტურულ ფაქტორთაგანია განვითარებისა.

დედაკაცი იმ თავითვე ეძებდა თავის გარშემო მცენარეულობას; ჰკრეფდა ხილს ხეზე, აგროვებდა გემრიელ მიწის ვაშლებს. ის ამ გვარ შრომაში დახელოვდა, რამაც ხელი შეუწყო მიწად-მოქმედების შემოღებას. ამ გზით ქალმა ტენიკური გამოცდილება შეიძინა, რომელსაც კაცი მოკლებული იყო. მისი (ქალის) შრომა ერთადერთ უმთავრეს წყაროდ იქცა ცხოვრების მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისა და დაედო საფუძვლად ოჯახურ განწყობილებას, სადაც მამაკაცის მოვალეობას მტრისა და ნადირისგან დაცვა და ხორცეულობის შოვნა შეადგენს. და იქ კი, სადაც ნადირი ნაკლებია, ან სულ არაა, მამაკაცები მიწად-მოქმედებაში იღებენ მონაწილეობას, მაგ., მალაიელები.

ახლა მივუბრუნდეთ თავის რჩენის მეორე წყაროს, — ნადირობას და თევზაობას. შვილდ-ისრით, ან და ლახვარით, შეიძლება დაკოდო, დასჭრა ნადირი, მაგრამ მისი სრულიად მოკვლა კი არ შეიძლება. დაკოდილს (დაჭრილს) ნადირს ველურმა კვალ-და-კვალ უნდა სდიოს, ვიდრე ის სისხლიდან სრულიად არ დაიცილება და სისუსტისაგან არ წაიქცევა. ამ გვარი ნადირობა, რა თქმა უნდა, მეტად სახიფათოა და საშიშარი, ამისთვის მოიგონეს სხვა-და-სხვა ოინები მხეცების დასაჭერად, როგორც, მაგ., ღრმა თხრილებია, ჩაჩხილი ხეები და სხ. ან და ნადირის მოკვლაში მთელი თემი, მთელი სოფელი ღებულობს მონაწილეობას. ამის მიხედვით განვითარდა ნანადირევს და სანადირო ადგილის სათემოდ საკუ-

*) დადათ ზატივცემულ ბიუხენს ჩვენებური (მეტადრე გურიის) მიწის დამუშავება რომ ენახა, დიდ განსხვავებას ვერ ნახვიდა აფრიკის ნეგრსა და ჩვენებურ მიწის მუშა კაცში, თუმცა ჩვენ ევროპელებათ ვითვლესით და ნეგრები კი ვეღურებად. რედ.

თრება; დააწესეს კანონები ნანადირევის გაყოფაში იმ პირობითა შორის, ვინც მონაწილეობას ღებულობდნენ ნადირობის დროს. მაგრამ ამას აქ არ შევეხებით. ჩვენთვის უმთავრესად ის არის საჭირო, რომ თავის რჩენის ამ გვარმა საშუალებამ წარმოშობა ერთ გვარი შრომის პრინციპი, — გარემოება, რომელშიაც ხდება პრიმიტიულ და პოლიტიკურ თემების ჩასახვა და გამოჩეკა.

იგივე ითქმის თევზაობის შესახებაც, როცა მასში რამდენიმე პირი ღებულობს მონაწილეობას. ერთი საერთო ბადე აქვთ და საერთო ნავი; მხოლოდ შეგერთებული ძალაა საჭირო, რომ ეს სათევზაო იარაღები ადამიანმა გამოიყენოს. ახალ-ზელანდიელები, მაგ., ათას წყრთიან ბადეს ქსოვენ, რომლის გაშლას 50—60 კაცი უნდება. ანკესსა და ბადეს გარდა ველურებს მრავალი სხვა სათევზაო იარაღები აქვთ: ქვილტი, ლახვარი და სხ. ყველაფერი ეს, რაც თევზაობის შესახებ ითქვა, იმის მომასწავებელია, რომ ეს ხელობა ველურებში უფრო რეგულიარულადაა დაყენებული, უკეთესად მოწყობილია, ვიდრე ნადირობა. წყნარის ოკეანის ზოგიერთ კუნძულის მცხოვრებლები მთელი კვირაობით ემზადებიან სათევზაოდ, და თევზაობის დროს წინამძღოლები, ომშიაც მეთაურებათ ითვლებიან. მდინარეებში თევზაობა ძლიერ გავრცელებულია სამხრეთ აფრიკის ძველ მცხოვრებთა შორის. აქ ისეთი შთამომავლობა არსებობს, რომელსაც მოტანტალე მეთევზე ხალხს უწოდებენ. ეს ხალხი როცა მოათავებს ერთ მდინარეში თევზაობას, მეორე და მესამე მდინარეზე გადადის. თევზაობაში ყოველთვის და ყოველგან მამაკაცები ღებულობენ მონაწილეობას; მხოლოდ შარტო პოლინეზიის ზოგიერთ მიდამოებში ქალებიც მხარში უდგანან კაცებს თევზაობის დროს.

ტროპიკულ ქვეყნებში, რადგან ხორციელობა ადრე და მალე ყროლდება, ნადირობას და თევზაობას დროებითი მნიშვნელობა აქვს. ხორცი და თევზი მცენარეულობის დამა-

ტებაა, სხვა არაფერი. მაგრამ ველურებმა ძველი დროიდან შეიგნეს თევზის და ხორცის წაქნობა (გახმობა) და დამზადება. ამ გვარ საშუალებას მისდევენ აგრეთვე პოლინეზიელები, მალაიელები, ამერიკის ველურები, ნეგრები და ავსტრალიელები. ამ გვარად შენახული ხორცი და თევზი მარტო წინამძღოლების და უფროსების ლუკმას შეადგენს, და ქალებს აკრძალულიც კი აქვთ წამქნარის ხორცის და თევზის ჭამა.

ამის მიხედვით, ველური ადრე უნდა მიჩვეოდა ცხოველის მოშენება-მოშინაურებას, რომ მუდამ მზად ჰქონოდა ხორცეულობა. ტროპიკის მცხოვრებლები ნაკლებად მისდევენ პირუტყვის მოშენებას. ყოველგან გავრცელებულია ქათამი. მასთან აფრიკაში ჩვენ ვხვდებით თხას, მალაიელებსა და პოლინეზიელთ შორის—ლორს, ამერიკაში—ინდოურს, იხვს, ზღვის ლორებს. ხარი შეგხვდებათ მარტო მალაიელებში და აფრიკის ზოგიერთ მიყრუებულ ადგილებში. ამ ხალხთა უმრავლესობა არ სარგებლობს შინაური საქონლით, როგორც სამუშაო ძალით. ზოგიერთები არც კი წველიან შინაურ პირუტყვს. აღმოსავლეთ აფრიკის მცხოვრებლები თუმცა მისდევენ პირუტყვის მოშენებას, მაგრამ არასოდეს საკლავად არ ხმარობენ მათ. ეკვატორიალურ აფრიკაში ხარს ალაგ-ალაგ ამუშავებენ. მაგრამ ნეგრები იჭერენ პირუტყვს, როგორც „სიმდიდრის და ფანტასტიკურ სათაყვანებელ საგნის გამომხატველს“.

თანამედროვე ველურებში პირუტყვის მოშენებას, უმთავრესად, ამ გვარი ხასიათი აქვს. ინდოეთის სოფელი შუაგულ ბრაზილიაში ერთ დიდ სამხეცეს წარმოადგენს. ქობში და მის გარშემო თუთიყუშები, ტაპირი და მაიმუნები, არწივი და ხელიკები,—აი, ერთი სიტყვით, მთელი ფაუნა ამ მატერიკისა. ინდოელებმა ფრინველების ღებვაც კი იციან. იგინი არც ერთ ცხოველს ხორცის, ან სხვა რაიმე საოჯახო მიზნისთვის არ იჭერენ; წარმოიდგინეთ ქათმის კვერცხსაც არ

ხმარობენ საქმელად, თუმცა მათი ქათმები კვერცხს ბლომად სდებენ. ინდოელისთვის ცხოველი ადამიანის მსგავს არსებას წარმოადგენს, რომელიც ართობს, აქცევს მას. ოკეანიის მცხოვრებლებში ღორიც ამ გვარ პატივდება. მას მთელი ოჯახი ულოლიებს, ეფერება, ესაყვარლება; გოჭებს ქალები ხშირად თავის ძუძუს აძლევენ. ღორის ხორცს სჭამენ მხოლოდ მარტო დღესასწაულების დროს, და მაშინაც უმაღლესი და უფროსი პირები. ველურებს შორის ერთად-ერთი გავრცელებული ცხოველი ძაღლია. მას იჭერენ უფრო მორთულობის და სილამაზისთვის, ვიდრე ნადირობისთვის. ზოგი ხალხი ძაღლის ხორცს სჭამს, მაგრამ ასეთი ხალხი არც ადამიანის ხორცზე იტყვის უარს. ეს ხალხი კაცის-ქამია ხალხია.

როგორც დავინახეთ, პირუტყვის მოშენებას იმდენი მნიშვნელობა არა აქვს, რომ მაზე დაფუძნებული იყოს ველურის თავის რჩენა. მას ველურის ცხოვრებაში პირდაპირი ხმარების მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ ამ ხალხის მოთხოვნილება მარტო კვებით არ განისაზღვრება. თვით უმდაბლეს კულტურულ საფეხურზე მდგარი ხალხი იღებავს თავის სხეულს, აკეთებს შვილდ-ისარს, ხოლო უფრო მეტი კულტურის ხალხი იშენებს მაგარ სადგომებს, რთავს და ქსოვს სხვა-დასხვა მატერიებს, ამზადებს საქმელს, სწვავს დიდრონ თიხის ჭურჭლებს. ყველა აკეთებს ცეცხლზე საქმელს და თითქმის ყველა დასათრობ სასმელებს ხდის. ყველა ამაებისთვის საჭიროა შრამა, პროცესი „ნავთიელების გაღასხვაელების, გად-დაქმნის და გაკეთაღშობალების“, და რასაც ჩვენ არსებითად რეწველობას და ხელობას ვუწოდებთ.

რა გვარია თანამედროე ველურის შრომა? ამ კითხვის გამოსარკვევად ჩვენ უნდა გავარჩიოთ მრეწველობის ტექნიკური და ეკონომიური მხარე. მაგრამ ამაზე შემდეგ იყოს.

Տաճարագրության իստորիա Տաճարագրության ժամանակներում*)

Կարճագրության ժամանակ (ԳՅ. 20).

Մեր օրերի ժամանակներում հենց որ ինչ ևս չէր ըստ ըստ, արամեյ զարգացող զարտ մոցստեղծատ իսց, ռոցորժ ամս շքիր ցարժմոժցեմ ցեիժաժաց. մեիժորից արաժեղա մոցցի-տիժոժս, ռոմ ժարտցեղտ մոչրաջի (ժիժի մոչրաջի) Տժար-սցետս միսլա ժա ռժիժամ Մժժ-աժասի Մժմոչսցցանիա Տաժարտցե-լոժի; ժա ամս մոժժցցա իս, ռոմ մեղի ժարտժի ժա կաժեղի աժժրցեղ ռժմժա ժա ցանաժցարժա. տեիմչրաժի, մեղց կաժե-տիսա, ռցցրիիս Մչաջլս(?), ցաիժցա; լաչարժաժի-կի, ժարտժի ղեղց, ժաիժիրցս ժա Տժարսցետս Մչաիցցանցս. Մժժ-աժասիա ժիժի Ըժենոժանի ժարի ժասժոցա Տաժարտցեղոժի կարժցաի-ժանիս ղեղրոժոժիտ, ռոմցլսաժ ժիժի մոչրաջիժ միաժարա, ժա Տա-ժարտցեղոժամ ռո միժիժա, ասց ղեղրժանա ամ ժարիս մոչաջար-ժարժալս: „ռոցորժ-կի մեղի Տաժարտցեղո ժաիմոժիլո, ցս մոչրաջի տժիլիսկ միիցցանց ժա մեղց ժամոաժժաժեղո“. ժաժրլնժա Մժժ-աժասի Տժարսցետս ժա կարժցաի-ժանիժ Մեղլժա Տժա-ժա-ժա-ժա Տաժարտցեղոժա ցամոնաժացս Տաժարտցեղոժս ժասա-մոժիլոժեղաժ. մաջրամ Մժժ-աժասս ցղլի ժոմ մժոլոլ ժո-րոժ-ցանժրաժլեղեղիտ ղլցցեմժա; ամիժոմ Տաժարտցեղոժս ժա-

*) Collection d'historiens arméniens.—t. II; Mèmoires historiques-par diacre Zakaria. Տաժարագրության տաժարագրության ժամանակներում.

მორჩილებით ის ვერ დასჯერდებოდა და უნდოდა ქრისტიანობაც ძირიანად აღმოეცხვრა. ფიქრმა დაუტრიალა თავში: მოურავი ცოცხალი რომ გავუშვა და მეფეთაც რომ გავხადო საქართველოში, ამით ხომ მეტს მტერს გავიჩენო,— და გარდასწყვიტა მოურავისთვის ბოლო მოეღო; ამიტომ ყარჩაი-ხანს მისწერა ბრძანება ამის შესასრულებლად: „გიბრძანებ შაჰ-აბასი ყარჩაი-ხანს, როგორც-კი საქართველო მთლად დაიმორჩილო, დაუყოვნებლივ მოურავიც თავიდან ამაცილო რა საშუალებითაც გინდა, რათა მტრობა და შუღლი არ გაგვიწიოს“-ო. დაწერილი და დაბეჭდილი წერილი შიკრიქს მისცა, რომელსაც უბრძანა წერილი პირადათ ყარჩაი-ხანისთვის მიეცა და სხვისთვის ხელში არ ჩაეგდო. მაგრამ, როგორც სოლომონ ბრძენს უთქვამს, ვინც სხვას უთხრის საფლავსა, ის თვით მოჰყვება შიგაო, ამ შემთხვევაშიაც ასე მოხდა; მივიდა შიკრიკი საქართველოს თუ არა, აქ ერთს ადგილას ჯარი ნახა დაბანაკებულნი; გზის პირას კარავი იდგა, რომელიც მოურავის ყოფილიყო. თვალი მოჰკრა მოურავმა მომავალ შიკრიქს და წინ გადაეღობა;— ვინ ხარო, შეეკითხა, საიდან მოხვალ და ვინ გინდაო?

— შიკრიკი გახლავარ, შაჰ-აბასისაგან გამოგზავნილი, წერილი მაქვს ყარჩაი-ხანთანა.

— მე ვარ ყარჩაი-ხანი, — უთხრა მოურავმა და კარავში შეიყვანა, ისე რომ ეს არავის არ შეუნიშნავს. გამოართვა წერილი და უბრძანა თვის მხლებელთ შიკრიკი განზე გაეყვანათ. რო წაიკითხა წერილი, მაშინვე უბრძანა მხლებელთ შიკრიკი მოეკლათ და იმ ღამესვე ჩუმად დაიბარა ქართველი თავად-აზნაურობა, აუხსნა მას საქმის გარემოება, შაჰ-აბასის ბოროტი განზრახულება და ბოლოს უთხრა: „რას მემართლება შაჰ-აბასი, რითი ვაგნე, რო ჩემი მოკვლა უნდა? მთელი საქართველო ავაოხრებინე; გავადევნინე მისი მეფეები, და ასე უნდა დამაჯილდოვოს ამ სამსახურისთვის? სადაა მისი დაპირება—საქართველოს მეფედ გაგხდით? თქვენ ხომ ჩემი

მოგზაურა

თანამემამულენი ხართ და მეგობრებიც; მაშ შევეუერთდეთ ერთმანერთს, გმირობა გამოვიჩინოთ და ამ ღამესვე ამოვწყვიტოთ სპარსელთ ჯარიო“.

სპარსელთ ჯარი მოურავმა ჯერ დაანაწილა და ასე დაყოფილი ქართველ რაზმებში აქა-იქ დააბანაკა; შემდეგ ჩუმად ბრძანება გასცა ქართველ ჯარზე: ღამის ამა და ამ საათს ყოველი ქართველი რაზმი თავს უნდა დაეცეს სპარსელებს და შეუწყალებლად ამოწყვიტოსო“. სპარსელებმა ვერაფერი გაიგეს და დანიშნულ ღამეს ტკბილად ეძინათ. ქართველების მოულოდნელად თავს-დასხმა ისეთი საშინელი იყო, რომ თითქოს წარღვნა მოვიდაო და მთლად წალეწა ჩინებული ჯარი. ყარჩყაი-ხანი, იუსუფ-ხანი, ყარა-ხანი და ჯარის სხვა უფროსებიც მოკლულ იქმნენ. ვინც სიკვდილს გადარჩა წივილ-კივილით, ფეხ-შიშველა, და ქუდ-მოგლეჯილი თავზარ-დაცემული უგზო-უკვლოდ გარბოდა. ასეთი იყო ეს საშინელი ღამე. რაც რამ საქონელი და სიმდიდრე ჰქონდათ, ქართველებმა აიკლეს. ასეთივე აკლება-დატაცება ჩაიდინეს ყველგან, სადაც-კი გავლა მოუხდათ. შეხვდებოდათ თუ არა ვინმე მაჰმადიანი, მაშინვე ჰკლავდნენ მას და ტყვედ მიჰყავდათ ქალები. აღჩოტს-ვანქის ბერმა პეტროსმა მიამბო, რომ ასეთი აკლება ქრისტიანებსაც არ მოაკლესო, არც თვით პეტროს ბერსაც. ეს მოხდა 1624 წ. ოქტომბრის 16.

სწავსელთ რძი საქართველოსთან (გვ. 22).

კარგათ იცოდა მოურავმა, რომ ამ სპარსელ ჯარის ამოწყვეტაზე ამბავს მალე მიუტანდნენ შაჰ-აბასს, ამიტომ მაშინვე გაგზავნა თვისი ცოლ-შვილი არზრუმს და თან გაყოლა რაც რამ ებადა. შეუდგა ქართველ ჯარის შეგროვებას და მოწყობას, და დაიწყო ცდა მოსალოდნელ უბედურებათა ასაცილებლად. რო გაიგო შაჰ-აბასმა იმ ღამის ამბავი, ისე გაშმაგებულია ჯავრისაგან, ისეთი გრგვინვა და ღრიალი აუ-

ტენია გააფთრებულსა, რომ კაცს ეგონებოდა, ცოფიანი ლომიაო. მისვე ბრძანება გაუცია ერთ მთავარ-სარდლისთვის, ყორჩი-ბაშისათვის, ჯარით შეჰსვოდა საქართველოს. თავის მხრით მოუჭავეც გამოვიდა თავისი ჯარით სამხრად და მდინარე ალგეთზე მიესია ბრძოლით. ქართველ ჯარში ერთი მებრძოლი ერია უზარ-მაზარ ტანისა, მძლავრი და შეუპოვარი გმირი, სახელად ალა-თანგი. ეს მდეგ-კაცი ჯარის თავში მოქცეულიყო და ამბობდა—სპარსელი ჯარი ჩემი სათამაშოაო. სპარსელებსაც გამოუჩნდათ ამ გვარივე გმირი ამირ-გუნა-ხანი, რომელსაც ალა-თანგი მასხარად იგდებდა და თავ-წითელა ღორი უწოდა. დაიძრა ალგეთს ჯარი, ასტყდა საზარელი ბრძოლა, წამოვიდა სისხლის ნიაღვარი; თოფის სროლა, შვილდ-ისართ სისინი, ცხენების ქიხვინი, — ყველა ეს ერთ საშინელ ჭექა-ქუხილად შეერთდა, რომლით მთელი არე-მარე შეინძრა. ბრძოლამ მთელს დღეს გასტანა, სპარსელების საკლავი საქონელი, ცხენები, ჯორი და აქლეშები დაცოფიანებულები მიჰქროდნენ ყოვლის მხრით. ამბობენ, რომ ბრძოლის ველიდამ გამოქცეული აქლეშები იმ ღამესვე შირაზს ჩასულან, ესე იგი იმ ქვეყანას, საიღამაც მოყვანილები იყვნენ საქართველოში. ამ გაცხარებულ ომში ალა-თანგი და ამირ-გუნა-ხანი ერთმანერთს შეხვედრიან. — „ჰა, შენ აგორებულო ლოდო, სად მირბიხარო?“ — შეუყვირია ამირ-გუნა-ხანს ალა-თანგისთვის და შეეტაკა გმირი გმირს ხმალ-და-ხმალ. გაიქნია ხმალი ალა-თანგმა და მარცხენა ხელი ჩამოათალა მოპირდაპირეს; გაიელვა ხმალი მეორესი და ალა-თანგს ჩამოუვარდა მარცხენა ხელივე, ალა-თანგი ცხენს შეჩერდა და ასე გაიყვანეს მისმა მხლებლებმა ბრძოლიდამ. დაქრილი ამირ-გუნა-ხანი კი მისმა შვილმა, თაჰმაზ-ბეგმა, გაიტაცა და გავზავნა ერევანში, სადაც სპარსელთ ჯარი იდგა. ამ ბრძოლაში დაიღუპნენ შაჰ-ბანდაჰ-ხანი, სელიმ-სულთანი და სხვა წარჩინებული სპარსელებიც. მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, გამარჯვება მაინც სპარსელებს დარჩათ და დამარცხდნენ

ივერიელები, რომლებიც ამოწყვეტილ იქმნენ. რაც შეეხება მოურავს, ის ოსმალეთში გაიქცა; სპარსელები გაბატონდნენ საქართველოში.

ივერეის ისტორია (გვ. 118).

რამდენიმე სიტყვა ვსთქვათ ამ ისტორიაზე. დიდებულ შაჰ-აბასმა ივერია დაამხო და აიკლო; შემდეგ, სპარსეთში რო წავიდა, თან თეიმურაზი წაიყვანა, ალექსანდრე მეფის შვილი. იქ იყოლია რამდენსამე ხანს და ბოლოს ისევ საქართველოში გამოუშვა კახეთის მთავარ-მართებლად. შაჰ-აბასი რო მოკვდა, მის ტახტზე მისი შვილის-შვილი ავიდა, შაჰ-სოფი, და ამის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა შაჰ-აბას მეორე, შაჰ-სოფის შვილი. ამ შაჰ-აბას მეორის დროს თბილისში მეფედ იჯდა როსტომი, ბაგრატიონთ გვარისა. ეს როსტომ მეფე იმ თავითვე გადამტერებული იყო კახეთის მეფეზე, თეიმურაზზე, და სცდილობდა მისთვის სამფლობელო წაერთვა და თავისთვის შეემატა. თეიმურაზი, რაღა თქმა უნდა, არც თვის უფლებას და არც სამფლობელოს არ დაუთმოდა თბილისის მეფეს და აქედამ წარმოხდგა მათ შორის ომი. თეიმურაზს შვილი ჰყავდა, დავითი, მეორე ცოლის ხორაშანისაგან ნაშობი, რომელიც იყო და ლუარსაბ მეფისა და ასული გიორგი მეფისა. ამ დავითმა თვისი მოხუცი მამა ომში არ გამოუშვა და თვითონ გამოვიდა ჯარის წინამძღოლად. თბილისის ჯარი ალავერდს იდგა, მაგრამ ამ ჯარის ერთი ნაწილი, სპარსელთაგან შემდგარი, წინ იყო გავზავნილი და მიადგა მილანალ-ქემში (Milanal-kèmi?). ამასობაში კახელებიც დავითის წინამძღოლობით ალგეთს მისულან და დაჰსევნიან თბილისის ჯარს. ბრძოლაში დავითიც ჩარეულა გმირულად. მილანალ-ქემში მისულ სპარსელ რაზმს, როგორც კი გაუგია ომის ხმა და ნალარის ყვირილი, სწრაფად უკან დაუწვივა და, ალგეთს რო მისულა, მებრძოლ

კახელები უკან აღმოჩენილა. ამ რიგათ კახელები ორ ცეცხლ შუა მოქცეულან. დავითი მოკლულ იქმნა, და, რო უნახავს ეს მის ჯარსა, ბრძოლაზე ხელი აუღია და გაქცეულა. სპარსელ რაზმს კახეთის საზღვრამდე უდევნია გაქცეულ ჯარისთვის. მოხუც თეიმურაზმა, შვილის დაკარგვით გულმოკლულმა და ამ დამარცხებით შეშინებულმა, გარდასწყვიტა შაჰსთან წასულიყო; შაჰმა რო მომკლას კიდევ, — ეს უფრო მიჩვენია, ვიდრე ჩემის თანანემამულის ხელით სიკვდილის მიღებაო, — უთქვამს მოხუცსა. შაჰ-აბასმა მეგობრულად მიიღო თეიმურაზი და თავისთან იყოლია რამდენსამე ხანს; შემდეგ მთავრად გააწესა ერთგან სპარსეთში. ბოლოს ერთს სასტიკ წერილში ბრძანება მისცა როსტომ მეფეს, თეიმურაზთან მტრობა შეეწყვიტა და არ დაეშალა მისთვის კახეთში დაბრუნებულისყო. თეიმურაზი გამოემშვიდობა სპარსეთის სამეფო სასახლეს და გაეშურა თავის ქვეყნისკენ, მაგრამ ველარ ეღირსა სამშობლოს ნახვა და გზაში გარდაიცვალა. ირაკლი პირველმა, მისმა შვილის-შვილმა, დავითის ძემ, რო გაიგო შაჰის სიკვდილი, შიშით აღარ დადგა კახეთში და მოსკოვს წავიდა საცხოვრებლად. რამდენჯერმე შაჰ-აბასმა თავისთან მიიწვია ეს თეიმურაზის შვილის-შვილი, მაგრამ მან უარი განაცხადა მასთან მისვლაზე, რადგან ჰვიქრობდა, იქ სიკვდილი არ ამცდებო. შაჰ-სულეიმანმა, შაჰ-აბასის შვილმა და მემკვიდრემ, ჯულფელი გრიგორი მიუგზავნა წერილით და ფიცითა და ასე დაიყოლია მასთან ყაზვინში მისულიყო. ამ მსვლის დროს ჩვენც იქ ვიყავით, კათალიკოს იაკობი და მე მისი მხლებელი და მსახური ვიყავით. ეს მოხდა 1674 წ. აპრილის 23.

ორა კანის ბრძოლა (გვ. 119).

როსტომ მეფე, რომელზედაც ზემოთ ვილაპარაკეთ, იყო ჩამომავალი ბაგრატიონთ გვარისა. მას შემდეგ, რაც ანი

ქალაქი დაეცა და დაეშო, ამ სამეფო გვარეულობასაც ბოლო მოეღო თავის ქვეყანაში და მხოლოდ ზოგი-ერთნი გადარჩენილნი ამ გვარეულობისა, რომლებიც ბედმა დაჰზოგა, ივერიაში გაიხიზნენ. სპარსელებმა რო ივერია დაიმორჩილეს, ბედმა ამ გვარეულობასაც გაუღიმა: მთელის საქართველოს მთავრობა ამ ბაგრატიონებს მიაბარეს სპარსელებმა და ეს მთავრობა მამიდგან შვილზე გადადიოდა მეფე როსტომ-ხანამდინ. ამას ჰყავდა შვილი, მარიამისაგან ნაყოლი, ლუარსაბი, რომელიც ტახტის მემკვიდრედ ითვლებოდა მამის სურვილისამებრ. ერთ დღეს მამა და შვილი სანადიროთ ყარაიაზს წავიდნენ დიდის ამალით. გაზაფხული იყო და ცუდი ამინდები იდგა. ამ ნადირობას, როდესაც ყველანი ნადირის დევნაში იყვნენ, როგორღაც მოხდა, რო ვილასიც ტყვია მეფის შვილს, ლუარსაბს, მოხვდა და ახალგაზდა ბატონი-შვილი მოჰკლა. თავზარ-დაცემული და შეშინებული მეფე თბილისს გამოეშურა. დიდათ ეცადა, მაგრამ ამაოდ, გაეგო— ვინ იყო მისი შვილის მკვლელი. მაინც შეიტანეს ორ კაცზე ეჭვი: სომეხ ბაინდურზე და ქართველ შიშუზე, ბარათანთ გვარისაზე; ბაინდური-კი თუმანიანცების გვარის იყო. ამათ აბრალებდნენ,— ან ერთია მათგანი მკვლელი, ან და იციან სხვამ ვინ მოჰკლა, რადგან იმ დროს მხოლოდ ეს ორი კაცი იყო მოკლულის ახლო. ქართველები სომეხს აბრალებდნენ, სომეხები-კი ქართველსა. ბოლოს გარდასწყვიტეს, ორივე ბრძოლად გამოსულიყო და დამარცხებული მკვლელად ცნობილ ყოფილიყო. დანიშნეს დრო, მოაწყეს ყოვლისფერი, რაც საჭირო იყო; შეიმოსნენ სამხედრო სამოსლით და შეისხეს იარაღი ორივემ; დაუკოცნეს მეფეს მუხლები და გავიდნენ მტკვარს ქალაქის აღმოსავლეთით. მაგრამ გაიძვერა ქართველობამ განგებ ასეთი რჩევა მისცა ორთავეს: საჯირითოზე რო გამოხვალთ, ერთმანერთს ნუ შეეტაკებით და ჯერ ყასიდაო მარჯვნივ და მარცხნივ გააჭენ-გამოაჭენეთ ცხენები; იქნა მეფემ შეგიბრალოთ და შეაჩეროს თქვენი სასიკვდი-

ლო ბრძოლაო. ბაინდურმა მტკიცეთ მიიღო ეს რჩევა; ქართველებმა-კი, რომლებიც კანისს ჩამომავლობისანი არიან, შიშუშს ჩუმათ უთხრეს: შენ პატარა ტანისა ხარ, ბაინდურა კი მღვეისავითაა; ვერ გაუძლებ და გაჯობებს; ამიტომ, გვერდით რომ გამოგიჭენებს, ეცადე უცხად და მოულოდნელად შუბი მიარტყი და ცხენილამ ჩამოაგდეო. მეფემ ორთავ მებრძოლს სამ-სამი თათარი მიუჩინა, რომელთაც უბრძანა: როგორც-კი ერთი მებრძოლთაგანი ცხენილამ ჩამოვარდეს, მყისვე მიდით და დაიფარეთო, რათა მეორემ არ მოკლასო. პირველად ბაინდურმა გამოაჭენა; ამ დროს შიშუშმა მოასწრო და მიარტყა მუცელში შუბი, რომელმაც კანსა და ხორცს შუა გაიარა გეზათ და მეორე მხრით გამოვიდა. ბაინდურმა, ამისდა მიუხედავათ, მაინც ხელილამ გამოსტაცა შუბი თვის მოპირდაპირეს და შუაში გადასტეხა. შიშუშში გაიქცა, ბაინდური გამოედევნა ცხენით, დაეწია, დასცა შუბი კისერში და ცხენზე გააწვინა. მეორეთ უნდოდა დაერთყა, მაგრამ შუბი გასისხლიანებული იყო და ხელილამ გაუსხლტა; იშიშვლა ხმალი, მაგრამ დარტყიანებული შიშუშში უკვე ძირს ჩამოვარდა ცხენილამ. მეფის-მიერ განწესებული თათრები მისცვივდნენ შიშუშს და სიკვდილს გადაარჩინეს. ბაინდურს თათრები და სომხები მიეხვივნენ დიდის ყვირილით და აღტაცებით; ხელში აიყვანეს და ასე წარუდგინეს მეფეს, რომელმაც დიდის სიამოვნებით ინახულა გამარჯვებული და ექიმებს უბრძანა ჭრილობა ეწამლათ. შიშუშში-კი მეორე დღესვე უნდა აეკუწათ ლუკმა-ლუკმა მეფის ბრძანებით, მაგრამ მისმა ძმამ დაიხსნა, ქრისტეფორე ბერმა, რომელიც დედოფლის გამდელი იყო. სიკვდილს კი გადარჩა, მაგრამ რაც რამ ქონება ებადა: ყმები, მოსამსახურეები, სოფლები, ვენახები,—ყველა ეს წაერთვა და ბაინდურს მიეცა მეფის ბრძანებით. ამის შემდეგ ქართველების დიდ-გულობა ცოტად მაინც დასცხრა; სომხებმა-კი ამაზე ლექსებიც გამოსტქვეს, რომლებსაც ასეთი დაბოლოვება ჰქონდათ: „შიშუშ წადი,

ბინდურ მოვიდაო“. ქართველები წითლდებოდნენ, როცა იგონებდნენ ამის მღერას სომხის ბიჭებისგან. შაჰ-აბას მეორემ, ეს ამბავი რო გაიგო, თავისთან დაიბარა ბინდურ და თბილისის მთავრად გამოამწესა 1649 წელს.

გაორგი მეფის ზეახნეება (გვ. 121).

შვილის სიკვდილის შემდეგ როსტომს მემკვიდრედ არავინ აღარ დარჩა. ამ გარემოებამ აიძულეს ის, მოეხმო ვილაც ვახტანგი, ბაგრატიონთ გვარისა, და ეწვილა იგი. — ჩემს სიკვდილს შემდეგ შენ გახდები მეფეთაო, — ეთქვა მისთვის. ცოტას ხნის შემდეგ როსტომ მეფე გარდაიცვალა და მისი მემკვიდრე დიდის ამალით, რომელიც ქართველთ კეთილშობილ ახალგაზღობისაგან შესდგებოდა, შაჰ-აბას მეორესთან წავიდა სამეფო ტახტზე ასასვლელად ნებართვის მისაღებათ. შაჰ-აბასმა ამის ნება მისცა და შაჰ ნავაზი უწოდა, რაიც ნიშნავს „შაჰით გამეფებულსა“. ვახტანგმა დიდს ხანს იმეფა. შაჰ-აბასის შემდეგ სპარსეთის სამეფო ტახტზე მისი შვილი ავიდა, შაჰ-სულეიმანი, რომელსაც ვახტანგზე ცუდი ამბების მიტანა დაუწყეს სხვებმა. რო გაიგო ეს შაჰ-ნავაზმა, გარდასწყვიტა თავის ნებითვე წასულიყო შაჰსთან, რათა დაემტკიცებინა თვისი მისდამი კეთილ-სინილისიერება. მას რამდენიმე შვილი ჰყავდა: არჩილ, გიორგი, პაატა, ბეჟან და ლევანი. თან წაიყვანა მეორე, — გიორგი. ისპანს რო მიუახლოვდა, ვახტანგს მოახსენეს: შაჰმა რო გნახოს, იმ წამსვე დაჭერილ ლომებს მიგაგდებსო. მეფე შეშინდა და საწამლავით თავი მოიკლა. ამ გვარად გიორგი მარტოდ წარსდგა შაჰის წინაშე. სულეიმანმა მოწყალე თვალთ მიიღო ეს ვახტანგის შვილი, უწყალობა მამის ტახტი და თბილისს გამოგზავნა დიდის ამბიას. გიორგი მეფე (მე-XI) დიდს ხანს განაგებდა ქართლს. სულეიმანის სიკვდილის შემდეგ სპარსეთის ტახტზე მისი შვილი ავიდა, ჰუსეინი, რომლის დროს მოხდა გიორგი მე-

ფის აჯანყება შემდეგი მიზეზით: მას ჰყავდა მეტად მშვენიერი ასული, რომელსაც სილამაზით ვერავინ შეედრებოდა. მეფემ ახალ შაჰს რამდენიმე ლამაზი ქართველი ქალი გაუგზავნა საჩუქრად და ამათ დიდათ უქიათ შაჰსთან გიორგის ქალი; ამიტომ მეფეს ბრძანება მოუვიდა შაჰისაგან, ის ქალიც მისთვის გაეგზავნა. გიორგიმ უარი განაცხადა და ისიც დიდის ლანძღვით და გინებითა: „თქვე, ყიზილბაშებო. თქვენა! რას შემართლებით, რა გინდათ ჩემგანაო? მთელი ერი ამომიწყვეტეთ, ხან სიმხეცით და ხან გაიძვერაობით; მამა თქვენგან მომიკვდა და თქვენ მიაღებინეთ ძალათ თქვენი რჯული; ძმაც ხომ აქამდინ დაქვრილია თქვენს ქვეყანაში და ახლა ქალიც გინდათ წამართვათო?“ და ამ სიტყვებს ისეთი ლანძღვა და გინება მიაყოლა შაჰის სახელობაზე, რომ ამ ამბის მიღებაზე დიდათ უნდა განრისხებულიყო შაჰი. ეს კიდევ არაფერი. საქვეყნოდ გამოაცხადა, რომ სპარსეთს აღუდგა. ჩუმიად გაგზავნა საქართველოს შორეულ კუთხეში რაც რამ ებადა ძვირფასი და თვითონ ერთ დიდ ტყეში შეიხიზნა მეგობრებით, მომხრეებით და ჯარით. რო ვაიგო შაჰმა ყველა ეს, გამოიწვია ირაკლი, თეიმურაზ მეფის შვილის-შვილი, რომელიც იმ დროს ხომსარში (ხუნზახში?) იმყოფებოდა; დანიშნა თბილისის მთავრად ვალი-ხანის წოდებით და უბრძანა ერთად შეეგროვებინა სპარსელების ჯარი, რომელიც სხვა-და-სხვა ქალაქებში იდგა: ერევანში, ნახჩევანში, განჯაში, თბილისში და სხვაგანაც. ამ შეერთებულ სპარსელ ჯარით ირაკლი გიორგი მეფეს შეებრძოლა, რომელიც, როგორც უკვე ვსთქვით, ტყეში იყო შესული ქართველთა ჯარით. ბრძოლამ დიდს ხანს გასტანა. დღისით ქართველი ჯარი დაბურულ და მიუდგომელ ტყეში იყო ჩასაფრებული; და მხოლოდ ღამით გამოდიოდა გარეთ და მოულოდნელად თავს ესხმოდა სპარსელთა ჯარს, რომელიც ამით ძლიერ ხარალობდა დახოცვით, თუ სურსათის აკლება-დატაცებით. ამ გვარი ომი სპარსელებს ძლიერ აწუხებდა, რადგან ეს მათ-

თვის უცხო და შეუჩვეველი რამ იყო; ქართველებს-კი ამ გვარი ომი ძლიერ ეხერხებოდათ და ყოველთვის ასე იქცეოდნენ, როდესაც ომში მძლავრი მტერი ჰყავდათ. სპარსელები მაინც ძლიერ ავნებდნენ საქართველოს: იკლებდნენ სოფლებს, იტაცებდნენ ქონებას, ცეცხლს უკიდებდნენ შენობებს და გაიძახოდნენ: მეფე გიორგი-ხანს უაძბეთ, რომ მთელი მისი ქვეყანა ასე აოხრდებოა. ქართველებიც იკლებდნენ თავის მხრით და უთვლიდნენ ვალი-ხანს (ირაკლის): აი რას ვუშვრებით შენს ქვეყანასაო. ამ დაცემა და აკლებით ძლიერ აოხრდა და განადგურდა მუხრანი და გორი. იმავე დროს გიორგი ყოველთვის, როდესაც-კი სპარსელების შუა-კაცებს იღებდა, აცხადებდა, რომ მე მტერი-კი არა ვარ შაჰისა, არამედ მისი მსახური, მონა და ფეხთა მტვერი ვარო. აღვუდგე და აქ შევიხიზნე მისთვის, რომ მოკვლას მიპირებდაო. და ამას ისე ხშირად იმეორებდა, რომ შაჰმაც ბოლოს დაიჯერა ეს, მით უმეტეს, რომ ამასვე არწმუნებდა განჯის ხანი აბასი, რომელიც გიორგის მეგობარი იყო. აქედამ წარმოსდგა შერიგება. შაჰმა გიორგის მეგობრული წერილი მოსწერა და მასთან შესაფერი სამოსელი გამოუგზავნა — გრძელი ძვირფასი ხალათი და საუცხოვო რაშიც; იწვევდა მისულიყო მასთან უშიშრად და მოურიდებლათ. გიორგი მეფე გზას გაუდგა და მივიდა ერევანს, სადაც ცოტა მოცდის შემდეგ მიუვიდა განჯელ ხანის ამაღა თან წასაყოლად; ერევნის ხანმა-კი გზის მცოდნენი მიუჩინა ამაღას და დიდის პატივცემით გაისტუმრა სპარსეთს. გიორგი ისპაჰანს მივიდა. რომ გაიგო შაჰმა მისი მოახლოვება, თკისი ამაღა გაგზავნა დასახვედრათ, შეუთვალა ჩამომხდარიყო ერთს მშვენიერ სამეფო სასახლეში ქ.ლაქის გარეთ და შემდეგ თავისთან მიიწვია. გიორგი წარსდგა შაჰის წინ; ყელზე თოკი ჰქონდა მობმული და გულზე ხმალი ჩამოეკიდა.

- ეს რაა, გიორგი-ხან? — ჰკითხა შაჰმა.
- ღირსი ვარ სიკვდილისა, — მიუგო ქართველთ მეფემ;

შენთან მტყუანი ვარ, ამიტომ ჩამომახრჩე ამ თოკით და თავი მომჭერ ამ ხმლითაო.

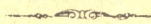
— არა, — უთხრა შაჰმა, — არც ამ თოკით ჩამოგახრჩობ და არც თავს მოგკვეთ ამ ხმლით; დარჩი ჩემთან და ჩემი მრჩეველი იყავო.

დიღათ სცა პატივი გიორგის და ისე შეიყვარა, რო ყოველთვის თავისთან ჰყავდა; ახლაც იქაა ამ 1697 წელს.

ვალი-ხანი (ირაკლი) თბილისს მივიდა და იწყო მტარ-ვალობა, სხვა-და-სხვა გვარ სიავის ჩადენა და ქრისტიანების შეწუხება: აღკრძალა ზარის რეკვა, ჯვრის გამოტანა მიცვალებულის გასვენებაზე და სხვ. ქართველობა და სომხობა ამ შეწუხებამ იქამდინ მიიყვანა, რო ერთს დღეს შეეთქმულობა მოახდინეს: ერთად შეგროვდნენ და ვალი-ხანის კარებს მიადგნენ დიდის ყვირილით, ლანძღვით და დაცინვითა, ასე გაიძახოდნენ მის სასახლის წინ; შენ მამა-პაპეულ რჯულს უღალატე, ქრისტეს გადუდექ და ახლა ჩვენი გაურჯულოებაც გინდა? იკმარე ეგ ოინები, თორემ ბოლოს მოგიღებთო. ამ შემთხვევამ ძლიერ შეაშინა ვალი-ხანი, რადგან ცხადად ნახა, რო ხალხის აჯანყება ადვილი იყო და გიორგის მომხრეებიც მრავლდებოდნენ; მოკვლასაც ემუქრებოდნენ. ასე მოედო ბოლო ვალი-ხანის ოინებს.

ასეთია აწინდელი დრო; როგორი იქნება მომავალი, ეს ღმერთმა იცის.

ა. კვერკველაძე.

ისტორიული და ეპოგრაფიული აღწერა

ჰერკათისა

(შემდეგი *).

ლოდი ქურმუხისა, რომელზედაც ფულლონს ტახტი გაეკეთა და ზედ იჯდა გაბრტყელებული, უკვე ზემოთა ვსტქვი, რომ ერთ მოზრდილ ეკლესიის ოდენაა. აი ზედ ამ ლოდზე ყოფილა აშენებული ეკლესია, ხალხის გადმოცემით, წმინდა გიორგისა. ის დაურღვევია მტერს სრულიად; მისი დიდ-დიდი ნანგრევები აწ ლოდის გარშემო ჰყრია. მაგრამ თვით ლოდი მაინც ისეთი მალალია, რომ გადაჰყურებს მთელს ნუხის მაზრას, ზაქათალის ოლქას და კახეთს. ამბობენ ეს ლოდი გამოქრილია და შიგ ხატები არისო; მაგრამ კარები წმ. გიორგის ისრე დაუხუტრავს, რომ აღარა სჩანსო. წელიწადში ერთხელ, აღდგომის ღამეს, ღვთის-მშობელი ადებს ამ კარებს, გამოდის გარეთ და ოქროს სავარცხლით წიწილებს ივარცხნისო. ამავე დროს გამოფრინავს შიგნიდამ გარეთ ოქროს მამალი, შუაღამე რომ მოატანს, ის სამჯერ ყივის და მერმე გარშემო სოფლებშიაც მამლები იწყებენ ყივილს. როდესდაც ერთ აღდგომის ღამეს ჩვეულებისამებრ კიდევ გამოსულა ეკლესიიდან ღვთის-მშობელი და უვარცხნია თავი; დაუნახავს ვილაცა თათარს. მიჰპარვია და დაქერა სდომებია. დაუნახავს მარიამ დედას (ასე ეძახიან ინგილოები ღვთის-მშობელს), ამდგარა და შესულა კარებში. თათარს

*) იხ. „მაცხოვარი“ 1902 წ. № 3.

ხელი გაუწვდია მისკენ დასაჭერად, მაგრამ მკლავი გაჰმეშებია, ხოლო კარები ისე მაგრად მიხურულა და კედელზე ისე შედღუღებულა, რომ სრულიად აღარ ეტყობა, სადა ყოფილა ის. თათარი შეშინებულა. შეჰვედრებია ეკლესიას, მკლავი გაჰმთელებია და მერმე თვითონაც გაქრისტიანებულა. არის კიდევ ერთი სხვა მოთხრობა. ვილაცა დიდებულს თათარს მოსწონებია ქურმუხის ეკლესიის მღვდლის ხუციშვილის ქალი. ეს მღვდელი მდგარა ს. კაკში. მოსულა მასთან თათარი და უთხოვნია. მღვდელს არა სდომებია მიცემა. მაგრამ შიშით უარიც ვერ უთქვამს, ხოლო დაუდგია მისთვის პირობა: „თუ ეკლესიაზე ქურმუხის მდინარიდამ რუვით წყალს გაიყვან, მოგცემო. მღვდელს ჰგონებია, რომ თათარი წყალს ვერ გაიყვანს და მეც ქალს არ მივცემო. მაგრამ პირობა თითქმის შეუსრულებია თათარს: ცოტალა საქმე ჰქონია რუვის გათხრის დასრულებას. მღვდელს შეჰშინებია, დანაღვლებულა: „ასული ჩემი ქრისტიანია და თათარს როგორ უნდა მივათხოვო“. როცა ის ასრე დადარდიანებული ყოფილა, მასთან მისულა ერთი ბებერი დედაკაცი და უთქვამს: „მე ისრე მოვახერხებ, რომ თათარმა თავისი თავი თვითონვე მოიკლას თავისის ხელით. მე ვიცი იმას ძალიან უყვარს შენი ქალი. თუ შეიტყო მისი (ქალისა) სიკვდილი, უთუოდ ისიც თავს მოიკლავსო. რომ ასე მოვახერხოთ, შენ ზრძანება გაცი, რომ მემცხვარებმა და მეძროხეებმა სამს დღეს ბატკნები და ხბორები თავიანთ დედებს დაუმალონ; თქვენ ქალსაც გარეთ ნუღარ გამოუშვებთ; სახლშიაც უბრძანეთ, რომ ლავაშების გამოცხობა იწყონ“. (ინგილოებმა მკვდრისთვის ლავაშების ცხობა იციან). მოძღვარს აღუსრულებია ბებრის თხოვნა. მესამე დღეს ბებერსაც გამოუხვევია ლავაშებში ხორცი და წასულა თათართან, რომელიც მთის ფერდობზე მუშაობდა და იქიდგან მოჩანდა მღვდლის სახლიცა და ეზოც. თათარი სთხრიდა არხს და თანაც იყურებოდა დანიშნულისაკენ, ეს უკანასკნელიც თავის საქმოსაკენ იცქირებოდა.

ორივენი ჰხედავდნენ ერთმანერთს, მაგრამ ერთი ქურმუხის მდინარის აქეთ ნაპირზე იყო, მეორე იქით, და ისე შორს იყვნენ ერთმანერთზე, რომ არ შეეძლოთ ურთიერთ შორის ლაპარაკი. როცა ბებერი გამგზავრებულა, მაშინ გაუშვიათ დამწყვდეული მშვიერი ბატკნები და ხბორები, რიყეზე განგებ შეჩერებულ ცხვრის ფარაში და ძროხაში. ატეხილა ერთი ყრიაშული ცხვრისა, ბატკნებისა, ხბორებისა და ძროხისა; ამ დროს ხალხიც შექუჩებულა მოძღვრის ეზოში; ბებერიც მისულა თათართან. გაოცებულს თათარს უკითხავს: „ეს რა ამ:ავია, რა ხმაურობა და ყრიაშულია, და ხალხი რას ირევა ხუცესის ეზოშიო“. ბებერს უპასუხნია: „შენ ბედშავო და თვალდამდგარო, არ იცი რა საცოდაობა მოხდა? შენი ახალგაზდა კოკორი, მშვენიერი შენი დანიშნული, შენის სიყვარულით ავად გახდა სამს დღეს და აი დღეს გარდაიცვალა. მის საცოდაობით ცხვრები და ბატკნებიც კი ატირდნენ; ძროხაც ბღავილს მოჰყვა. პირუტყვისაც შეებრალა შენი უდროოთ გარდაცვლილი დანიშნული, რომელსაც გაგიყვებით უყვარდი შენა, და ამისათვის დღე და ღამე შენს ფიქრში იყო, ავად გახდა და დღეს შენი ქირი წაიღო და ხალხიც ამის გამო ირევა მოძღვრის ეზოში“. ყველანი სამძიმარზე მოსულან. ბედკრულს თათარს თავს ზარი დაეცა: „როგორ თუ ჩემი ქირი წაიღო ჩემმა დანიშნულმაო!—ასრე წამოიღრიალა, მწარედ ატირდა, და უნუგეშომ, ესროლა მაღლა პაერში დიდი წერაქვი, მიუშვირა თავი, მოჰხვდა კეფაში და იქვე უსულოდ დაეცა. თათარი მოკვდა. დამარხეს მის-მიერ გათხრილ რუვის პირას მთის ფერდობზე. ამაზე ინაღვლა ქალმა, დასნეულდა და მესამე დღეს ისიც მოკვდა. ამისი საფლავიც გასჭრეს იქ, საცა მისი საკმრო დასაფლავეს, მაგრამ ბებრისათვის ალაგი დასტოვა ხალხმა. არ გასულა დიდი ხანი წყეული ბებერიც მოკვდა. მიიტანეს ისიც და ჩაფლეს მიწაში ორ დანიშნულთა სამარეებს შუა. ვაჟზე ამოვიდა თეთრი ვარდი, ქალზე წითელი, ხოლო ბებერზე ძვივის

ეკალი. ვარდები იზრდებიან და როცა ყვავილებს მოისხამენ და ელტვიან შეერთებას, მაშინ ბებრის სამარის ეკალი იზრდება შუაში და არ უშვებს, რომ თეთრი ვარდი და წითელი ვარდი ერთმანერთს გადაეხვივნენ და ჩაეკონენ.

ეს ხალხის გადმოცემა მართალია თუ ტყუილი, ეს მკითხველმა თვითონ გაარჩიოს, ხოლო მე კი იმას ვიტყვი, რომ დაუსრულებელი რუვი ქურმუხის ეკლესიის მთის ფერდობებზე ეხლაც ეტყობა, თუმცა ტყის ფოთლით არის ამოვსებული. ხალხი სამარეებსა და ვარდებსაც გვიჩვენებს.

ქურმუხზე ახლა სხვა ეკლესია არის აშენებული. ის დასრულდა 1894 წელს. მასალა და ნახევარი ფული ხალხმა მისცა ასაშენებლად, ნახევარი ქრისტიანობის აღმადგინებელ საზოგადოებამ. მშენებელი გუმბათიანი ეკლესიაა. ხალხი ღღესასწაულობს მის ღვთობას 10 ნოემბერს. ამ ღღეს მოდიან სალოცავად ყველა ქრისტიანი ინგილოები და კომლზე ერთი თოხლი ანუ ჭედლა იკვლის, რასაც აქვე ჰხარშავენ და სჭამენ, დანარჩენი შინ მიაქვთ. ამ ღღეს მოდიან მრავალნი მოუნათლავნი ინგილოებიც და აგრეთვე თათრებიც. ქიზიყიდანა და კახეთითაც მლოცავნი არ აკლიან ეკლესიას თავის ღვთობაზე. ნუხიდან, ზაქათალიდან და სინალიდან ცოლშვილიანად ესტუმრებიან ხოლმე ეკლესიას სომეხნიც, და აგრეთვე თითო-ოროლა რუსნიც ზაქათალიდან. ღვთობას გარდა სხვა დროსაც არ აკლია ეკლესიას მლოცავნი. შემოსავალი უწინ ამ მხრის შკოლებზე იხარჯებოდა, ახლა-კი ფული ეკლესიას რჩება. გარდა ამისა, წინათ ყველა ინგილოთა სამრევლო მღვდელნი უკურთხებდნენ ეკლესიაზე ღვთობაში თავის მრევლს საღმრთოებს, უხდიდნენ პარაკლისებს და სხვა-და-სხვა წესს უსრულებდნენ, მაგრამ 1897 წელს საინგილოს ბლ. ირ. ოქროპირიძემ აუკრძალა სხვა მღვდლებს საღმრთო მოქმედება ღვთობაში და მარტო დაი-საკუთრა ყოველივე შემოსავალი.

უწინ მას დიდი მამულები ჰქონია, ახლა აღარც ისა

აქვს, გარდა 100 დღიურისოდენი ტყისა, რომელიც კაკელებმა უჩვენეს ხაზინას და მთავრობამაც მიუზომა ეკლესიას მისიონერის ტარასი ივანიცკის მეცადინეობით.

წმ. გიორგის ეკლესიიდან ნუხის მიჯნამდე (აღმოსავლეთისაკენ) 5 ვერსი მანძილია. მიჯნად იცნობება „ყანნი-ყობი“ (სისხლის-ხევი), რომელშიაც გავლა უწინ საშიში ყოფილა და ბევრი ადამიანის სისხლი დაღვრილა, რის გამო სახელიც შესაფერი დაპრქმევია.

ქურმუხის ეკლესიიდან კარგად მოჩანს ძველებური „შაკინის“ ველი და მთის ძირში, არა ერთხელ ხსენებული საეკლესიო გუჯრებში და სიგელებში, სოფ. ზემო და ქვემო-გახუხი (თათრულად „გონუქ“); აგრეთვე ველზე, აგრი-ჩაის მახლობლად საეკლესიო სოფელი განლოტი (აწ თანლითი). მაგრამ კაკიდგან მიმავალს მგზავრს ჰხვდება წინ პირველად თათრის სოფელი ბაჟყაღი. აქ უწინ ყოფილა ქართველთა სოფელი და აწ აოხრებულია იგიცა და ეკლესიაც. აქაური მინდვრები, ზემო და ქვემო განუხისა, ყაშხაჩასა (ღეკის სოფელია), ამბარჩაისა და ბილაჯიგისა მთლად ქურმუხის ეკლესიის მამულები ყოფილან. ს. ბაჟყალში ჰქონიათ გიშელ-ქურმუხელთ მთავარ-ეპისკოპოსებს ზვრები. 1616 წელს ისინი და მიწები ჩამოურთმევია შააბაზს ეკლესიისათვის და მიუცია სპარსეთიდან თან მოყოლილ მუსულმან ახუნდისათვის (ულდრის ეპისკოპოზს), რომელსაც სახელად ბაბა პრქმევია და წოდება ბაჟყალი-ც ამ სახელიდგან წარმოდგარა. ამ ბაბას შთამამავალნი ახლაც არიან. ამათ აქვთ სიგელი სპარსულ ენაზე შააბაზისაგან მიცემული, რომელშიაც თურმე სწერია, რომ ზემოხსენებული საეკლესიო მამულები შააბაზმა ჩამოართო ქურ. წმ. გიორგის, მისცა ბაბა ახუნდს და სიგელით დაუმტკიცა. ასრე ამბობენ თვითონ ახუნდის ჩამომავალნი, რომელნიც ხალხისაგან ცალკე სცხოვრებენ და ირიცხებიან სასულიერო წოდების პირად და შეიხებად.

ამ ბაჟყალს ზემოთ, აღმოსავლეთის მხარეს, კავკასიის

მთის ძირას, მდებარებს ძველებური ქართველთ სოფელი ზემო-განუხი (თათრულად ბაშ-გონიუქ); არის ქვემო-განუხიც. უკანასკნელი გაშენებულია ზემო-განუხის მცხოვრებთაგან. აქა სცხოვრებს 2663 გათათრებული ქართველი. ორივე მოხსენებულია საეკლესიო სიგელებში და გუჯრებში და ეკუთვნოდნენ საკათალიკოზო ეკლესიას მცხეთას. (იხ. I ნაწ. ქრონიკ. ყორდ. 197, 419). აქ ყოფილა ეკლესია, აშენებული მეფის არჩილ მოწამის სახელობაზე. იმას იხსენიებს 1310 წელს ქურმუხის ეკლესიის მთავარ-ეპისკოპოზი კირილე დონაური (თავ. ვაჩნაძე). ექვს გარეშეა, რომ ზემო-განუხს დიდი სახელი ჰქონია საქართველოს ისტორიაში. მე-XII საუკ. იქ იღვა თავის ჯარებით საქართველოს მეფე დავით აღმაშენებელი (იხ. ქ.-ცხ. გვ. 247). აქედგან გზავნიდა ის თავის ჯარებს შირვანის სახანოს დასაპყრობად და აქედგანვე ებრძოდა ის გიშის თავადებს ასათს და ასამს. მან დაიპყრო გიში 1225 წელს. ამის შემდეგ მეფეებს დიდათ უყვარდათ განუხი და საზოგადოთ ხეობა შაკიხი, საცა ხსენებული სოფელი იყო. როგორც ეტყობა მეფეებს ჰქონდათ შაკიხში სანადირო ტყეები და მინდვრები, რომელთა შინა აწცა მრავალია ნადირი და ხოხობი. მე-XII საუკუნეში აქ მოიყვანეს ქართველთ დიდებულებმა სანადიროდ ერთი ვილაცა პრინცი, რომელიც მოსულყო საქართველოში თამარ მეფის შესართავად; მაგრამ თამარმა შორს დაიქირა მისგან თავისი თავი და რომ არ აწყენინოს, გამოასეირნეს ქართველებმა ამ მხარეს სანადიროდ. ეს ამბავი მოხდა მისში. ამ დროს ს. განუხში იყო ეკლესიის დღეობა, რომელსაც ერქვა „განუხობა“. სასიძოდ მოსული სტუმარი დაესწრო დღეობას. მას თან ახლდნენ მრავალნი წარჩინებულნი ქართველნი. როცა გამობრუნდნენ, ნადირობა დაიწყეს ტყეებში და მოვიდნენ ქალაქ თბილისში. შერთეს პრინცს თამარის უკანონო და, „ხარჭისაგან ნაშობი გიორგი მეფის ასული“. ამ შემთხვევისა გამო მემატიანე ასრე ოხუნჯობს: „საულ მეფემ კარაულის

ძებნაში მეფობა იშოვა, ხოლო თამარის მძებნელმა ვირი იპოვა“ (იხ. ქ.-ცხ. გვ. 290). რომ განუხის მხარეს მეფეებს ნადირობა სცოდნიათ, ამას ამტკიცებს მეფე თეიმურაზიცა. იმას ნადირობა ჰქონია კაკის საბოქაულოში კულმუხელებთან (კაკელებთან) ერთად და აგრეთვე „განუხშიდა“ (იხ. არჩილიანი გვ. 60 და 61). ის აქებს კიდევ შაკის, როგორც სანადირო ადგილს. აქედან ცხადია, რომ განუხი მე-XVI საუკუნეში ისევ საქართველოს ეკუთვნოდა. მეფეს აქა ჰყვანდა თავისი მამასახლისი თ. ოტია ჯანდიერიშვილი. მამასადამე, მის დროს განუხელები ისევ ქრისტიანები იყვნენ და ქართველობდნენ; მაგრამ ამის შემდეგ გამუსულმანებულან შაბაზის მძლავრობით. ამ სოფელში აწ სცხოვრებს 5084 სული. მათ შორის არ არის არც ერთი ქრისტიანი. ყველანი გადაურჯულოებულან, დაუვიწყნიათ ქართული ენა და გადაჯილგებულან თათრად. ამ ჟამად ნამდვილად იმათზე ითქმის, რომ გამხდარან იანიჩრებად. არიან მძვინვარე მუსულმანთა ფანატიკოსები და ქურდ-ავაზაკნი. ისინი არიან შესანიშნავნი მტაცებლობით. იმათ მიერ სტირის მთელი ზაქათალის ოლქა. აქ იპარავენ და იტაცებენ საქონელს, მიჰყავთ განუხს (ბაშგონუქს) და მერე უკანვე პატრონებს უბრუნებენ, მისყიდვით და იმ ფასად, რამდენათაც საქონელი ღირს. ადგილობრივი პოლიცია ბევრს მეცადინეობს მათს მოქცევას და დაწყნარებას, მაგრამ მათი მოქცევა და ალაგმვა მინც ვერ შესძლო აქამდე. ისინი აშკარად ქურდობენ და მტაცებლობენ. მათ გვერდით არის კიდევ ქართველთა 2 სოფელი: აშაგა-შაბაღუთ, იუხანა-შაბაღუთ (ქვემო და ზემო წაბლოვანი). ორივეში 1024 გამაჰმადიანებული ქართველია. განუხის აღმოსავლეთ მხარეს, აგრეთვე მთის ძირას, მდებარებს, ნუხის მახლობლად, ს. კახ-მახა. „კახი“ — ინგილოურად ჰქვიან რიყის ოთხ-ხუთ გირვანქიან ქვას; ხოლო „მოხი“ მომეტებული სიტყვის ნაკვთია და წარმომდგარია იმ კანონით, როგორც მაგალითად „წვრილ-მრალი“, „რამე-რუმე“, „ბიჭ-ბუჭები“ და სხვ. თათრულს ენაზე

არაფერი მნიშვნელობა არა აქვს. აქედან ცხადია, რომ ს. კობ-მოხი უწინ ქართველებისა ყოფილა და ახლა თათრებს უჭირავთ, ხოლო ქართველები თათრებად გადახალისებულან. თვითონ თათრები ამბობენ, რომ უწინ კობ-მოხი ქართველების სოფელი იყო. ვგონებ, ეს ასეც ყოფილა. ამ რწმუნებას ვაფუძნებ იმ გადმონაცემზე, რომელსაც თათრები მოუთხრობენ: „უწინ კობ-მოხს წყალი არა ჰქონია, — ამბობენ ისინი, — მაგრამ თამარ დედოფალს ის გამოუყვანია არხით ქიშის მდინარიდგანაო“. შესანიშნავია ეს არხი. კავკასიის მთის ფერდობზე; შორიდგან, ოთხის ვერსის სიგრძეზე, გიშის მდინარიდგან, კობ-მოხის წყალი გამოყვანილია არხით და ისრე ხერხიანად, ცოდნით და აწონ-დაწონვით გადმოტარებულია აღმართებზე, ღელეებში და ფერდობებზე და მიყვანილია კობ-მოხში, რომ ახლაც გაუჭირდებათ ინჟინერებს ამისთანა არხის გათხრა კლდე-ღელე-ყურეში, ასგან წყლის აქა-იქ ფერდობებზე გადახტუნება, დაკლაკენა, აბრუნ-დაბრუნება და შეგუბება აქა-იქ ღელეებში. ყველას უკვირს კობ-მოხის არხის კლაპოტის მიმართულება და მასში წყლის მიმდინარეობა. დღეს ამ წყლით არის სოფელი კობ-მოხი სულდგმული. ის გადატარებულია სოფლის თავზე, და მითი მორიწყვის სოფლის შესანიშნავი ღელვის ბაღები.

აწ სოფელს კობ-მოხში სცხოვრებენ თათრები, და შიგ სოფელში არ მოიპოება ქრისტიანული ნაშთი. მაგრამ მის თავში, ერთს მშვენიერს ფერდობზე, ყოფილა ეკლესია. ამ ალავს ეძახიან თათრები „გუფთეფა“ (ყვავილთა კორდი). ამბობენ ამ ეკლესიაში ერთმა მემცხვარემ ოქროს ხაზინა იპოვაო. ერთი ნუხელი სომეხი მარწმუნებდა (1889 წელს), რომ რამდენიმე ცალი ამ ხაზინის ოქროსი ჩემს სიდედრსაცა ჰქონდაო. ვინ იცის იქნება მართალიც იყოს. მოსე კალანკატვაცი, ისტორიკოსი აღვანიისა, სწერს, რომ აღბანიის მთავარს ჯუანშერს ჰქონდა აუარებელი ოქრო და ვერცხლი (გვ. 162).

ეკლესია აწ დანგრეულია. ის მე ვნახე 1889 წელს. აქედგან კარგად მოჩანს გიშელ-ქურმუხელ მთავარ-ეპისკოპოსთა საკათედრო ეკლესია ყოვლად წმიდა ღვთის-მშობლისა; სჩანს აგრეთვე სოფელი დოდი და ალაზნის ველი.

დოდი პატარა სოფელია თათრებისა და ზედ ნუხის ქალაქზეა მიკერებული. „დოდი“, ვგონებ წარმომდგარა სახელიდგან „დოდო“. დოდო ქართველთა წმინდანია. იგი ყოფილა წმ. დავით გარესჯელის მოწაფე. ალბათ ამ წმ. დოდოს სახელზე ყოფილა დოდიშში აშენებული მონასტერი, რისა გამო მას სახელად ჰრქმევია „დოდო“, მაგრამ თათრები თავისებურად გამოსთქვამენ ამ წოდებას. აწ ეკლესიები დანგრეულნი არიან. ეტყობა, მის გარშემო ყოფილა მრავლად სენაკები. ვინ და როდის ალაოხრა ეს მონასტერი, არავინ იცის. აწ მის არე-მარეში ქართველობა აღარ სცხოვრებს და ყოველივე აოხრებულია, მოშლილია, დარღვეულია, დატუშულია და განადგურებულია.

„გულ-თეფას“ ეკლესია და მონასტერი დოდისა ანუ დოდოსი და აგრეთვე ეკლესია გიშისა ერთმანერთს შეჰყურებენ. ისინი არიან აშენებულნი გიშის მდინარის ნაპირებზე, მარცხნივ და მარჯვნივ, რომელსაც გიშის მდინარის ხეობა ჰქვია. ესენი სამივენი თითქმის ქალაქს ნუხს ეკუთვნიან, და ნუხს დაჰყურებენ. ამათში ყველაზე უფრო შესანიშნავია გიშის ეკლესია. ეს იყო გიშელ-ქურმუხელ მთავარ-ეპისკოპოსთა საკათედრო ეკლესია. იმათ ეპარქიას შეადგენდა ნუხის მაზრა და ზაქათალის ოლქა—საინგილო. ვიდრე მონგოლები დაიპყრობდნენ ჰერეთს მე-XIII საუკუნეში, სასულიერო მთავრობა მუდამ გიშში ცხოვრებდა, მაგრამ შემდეგ ამ მხარეში მონგოლები დასახლდნენ და გაძლიერდნენ, ხოლო ქართველობა შესუსტდა. მაშინ მთავარ-ეპისკოპოსთა ცათედრა გადმოუტანიათ სოფ. კაკში, ქურმუხის წმინდა გიორგის ეკლესიაზე, რისა გამო ისინი იწოდებოდნენ ხან გიშელ-ქურმუხელ მთავარ-ეპისკოპოსად, ხან ქურმუხელ-

გიშელად. იმათ დიდი თვალ-ყური ეჭირათ აქაურს ქრისტიანებზე და ეკლესიის მდგომარეობაზე, რადგან ნუხისა და არეშის ანუ აღტაშის მაზრები საფარნი იყვნენ კახეთის სამეფოსი. თუმცა ნუხის მაზრაში აღმოსავლეთ-სამხრეთისაკენ მუსულმანობა გაძლიერებული იყო, გიში მაინც კახეთის სამეფოს ეკუთვნოდა და გიშის მცხოვრებნი მართლ-მადიდებელ სარწმუნოებას აღიარებდნენ მე-XV საუკუნემდე. მთავარ-ეპისკოპოზი კირილე დონაური 1310 წელს ასახელებს 18 მთავარ-ეპისკოპოზს, რომელნიც მწყსიდნენ ნუხის მაზრას, კაკ-ელისენს, წუქეთს, კავკასიის მთის ჩრდილოეთ მხარეს: ავარიას, ახტის, წახურს და სხვ. 3. იოსელიანის სიტყვით გიშის ეპარქია გაუხსნია ვახტანგ-გორგასლანს მე-V საუკუნის დამლევს. მას იხსენიებს მე-VIII საუკუნეში არჩილ მეფე, როცა აღგენს ეპისკოპოზთა სიას, რა რიგზე და წესზე უნდა იხსდნენ ისინი მეფეთა დაგვირგვინების დროს. ამ სიაში ეპარქიის მთავარ-ეპისკოპოზი ხსენებულია მხოლოდ „გიშელად“, მას იხსენიებს 1723 წელს გეოგრაფი ვახუშტიცა; მაგრამ მის დროს გიშის ეპარქია გაუქმებული ყოფილა. მეფე ერეკლე და ანტონ კათალიკოზი პირველი, როცა აღგენენ სიას, რა წესზე და რიგზე უნდა იხსდნენ მთავარ-ეპისკოპოზნი მეფის დაგვირგვინების დროს ძველებურ წესისამებრ, სხვათა შორის სწერენ: „უკეთუ ოდესმე კიდევ აღდგენილ იქმნას გიშის კათედრა, მაშინ გიშელ მთავარ-ეპისკოპოზმა დაიქიროს ის აღგილი, რომელიც მას ეკუთვნოდა ძველის-ძველადგანვე (იხ. Цер. Груз. Пурцел.).

ინგილო ჯანაშვილი.

(შემდეგი იქნება).

ანტონი

კათალიკოს-პატრიარქი საქართველოსი

(თ. ჟორდანიასი *).

1752 წ. ანტონმა დაასრულა თვისი ვრცელი თხზულება „მზა-მეტყველება“, რომელშიაც არის მონაფიზიტურის სწავლის წინააღმდეგნი აზრნი მოყვანილი. ამ თხზულებიდან სჩანს ანტონის მეცნიერებისადმი სიყვარული, შორს-გამჭვრეტელობა, ყველა ეკლესიის მწყემსს შეეძლო მხოლოდ ამ თხზულებაში მზა სიტყვა, მზა მიგება ეპოვა მონაფიზიტელებთან გასამკლავებად.

ეს თხზულება განიყოფება სამს წიგნად. პირველს წიგნში ნათქვამია საზოგადოდ მწვალებლობაზედ და კერძოდ ფილოსოფიურათ, ღვთისმეტყველური და დოღმატიური გაბათილება ნესტორის მწვალებლობისა, რომლითგანაც წარმოსდგა მონაფიზიტობა. მეორე წიგნში მოთავსებულია ვრცელი ისტორია ევტიხიანებისა და განსაკუთრებით დიოსკორისა, აღექსანდრიელი პაპის უსჯულოებათა და შემდეგ ისტორია სომხითის მწვალებლობის აღორძინებისა; იქვეა განმარტებული უმთავრესი სადავო კითხვები საღვთო წერილიდან ქალკიდონის კრების აპოლოლით და მისი უმთავრესი მოღვაწეებისა: წმ. ფლავიანესი და პაპა ლომისა მათის ეპისტოლეებით, რომელნიც არიან განხილული ვრცლად და ყოველ მხრივ. მესამე წიგნი შეიცავს ორ მესამედზედ მეტს მრთელის თხზულებისას და წარმოადგენს ფილოსოფიურს (სხოლასტიკის

*) იხ. მაგზაური № 2.

მხრივ) ღვთის-მეტყველურ და ისტორიულს ანალიზსა და მონოფიზიტთა ძირითად მოძღვრებათა გაბათილებასა: სამებაზე, ბუნებითზე (естество) და პიროვნებაზედ, არსებაზედ, ბუნებაზე (природа) და იპოსტასზედ, ერთს შედგენილს ბუნებაზედ ქრისტესში. როდესაც იგი ამ კითხვებს არჩევს, მოჰყავს მას სხვა-და-სხვა სომხის კათალიკოსების მოძღვრებანი, სომხის ეკლესიის დადგენილებანი და სომხის მწერლები, რომელთაც უთანხმოებას სწამებს კათალიკოსი; ქალკედონის კრებამდე საღვთო წერილი და ისტორია მათ თავისებურად ესმოდათ. აქედამ სჩანს, რომ სომხის ეკლესიაში არ არის ერთი განსაზღვრული სწავლა, რომ ზოგიერთი მწერლები მონოფიზიტის სწავლის მომხრენი არიან, ზოგი უარს ჰყოფენ ქალკედონის კრებასა, მრავალი, თითქმის $\frac{1}{3}$ სომხეთის კათალიკოსნი არ განიზრჩევიან მართლ-მადიდებლობისაგან, ზოგს მათგანს საშუალო ალაგი უკავია მათ შორის. ანტონმა ნახა, რომ სომხები ასწავლიდნენ, ვითომც ორი ბუნება ქრისტესში გადაიქცა ერთად შემდეგ შეერთებისა და ამაზედაც დასწერა მან სიტყვა. მესამე წიგნის უკანასკნელს თავებში ანტონი სწერს მართლ-მადიდებელ მოძღვრებას შესახებ ორის ბუნებისა იესო ქრისტესში, განმარტებს სადავო კითხვებს წმ. კირილე ალექსანდრიელის თხზულებიდან ორს მოქმედებაზედ და ორს ნებაზედ იესო ქრისტესში და, უკანასკნელ ამბობს ქრისტეს ღვთიურის სხეულის უხრწნელობაზედ. ანტონმა არ დასტოვა უყურადღებოდ ზემოხსენებული თხზულებაცა სომხის კათალიკოსის ლაზარესი („ნანატრი სამოთხე“) და უარ ჰყო იგი. *)

ამ ბრძოლის გამო სომხის პროპაგანდისტებთან, ანტონი დაუახლოვდა ლათინთა პატრებსა, რომელთაც მიაწოდეს მას ამ ბრძოლისათვის საჭირო მასალები. ამასთანავე ლათინთა

*) ეს თხზულება თუმცა ძრეულ მნიშვნელოვანი იყო სომხებისათვის, მაგრამ ის ასე რიგად არ ყოფილა გავრცელებული მათში.

ბერები იყვნენ საჭირო მისთვის, რადგან მათ შეეძლოთ ხელმძღვანელობა გაეწიათ ანტონისათვის საქართველოში სასწავლებლების დაარსების საქმეში სხოლასტიკურ სკოლების გამოზედ. ხშირად იგი თვითონ ინახულებდა ხოლმე მათ და ჰქონდა მათთან საუბარი, მათთან აგზავნიდა თვის მეღავითნეს ტიმონს, ბერობაში ტრიფილს, რომელმაც ბევრი იღვაწა სამწერლო ასპარეზზე და შემდეგ დაინიშნა ანტონის-მიერ დაარსებულის დიკასტერიის მდივად¹⁾. ეს ტრიფილლი ხშირად ასე ეუბნებოდა მათ: „რამდენჯერ ვყოფილვარ აქ ანტონის პატრიარქობაში და რამდენი სასიამოვნო დღეები გამიტარებია მე აქ პატრებთან, რომელნიც უხვად მასპინძლობდნენ ხილით და მურაბით“²⁾. მოხერხებული მისიონერები თან-და-თან იყოლიებდნენ, გადაჰყავდათ კათოლიკეთა სარწმუნოებაში. ამასთანავე პატრები ამტკიცებდნენ, რომ თითქო ფლორენტინის კრება მსოფლიო კრება ყოფილიყო; ისინი ადგენდნენ ცნობებს ამ კრების შესახებ. ამისთანა ხრიკებით მათ შეეძლოთ შეერყიათ ანტონი, რომელიც იყო გაცნობილი საეკლესიო ისტორიასთან და სხოლასტიკურ ქრისტიანულ ღვთის-მეტყველებასთან ლათინურის წყაროებიდან. გაძლიერებულ კათოლიკეთა ეკლესიას, რომელსაც ქრისტიანობის განათლების დროშა მალლა ეკავა და რომელმაც გამოზარდა მრავალი ნასწავლი მისიონერები, შეეძლო შეეცდინა ცნობის-მოყვარე კათალიკოსი. კათალიკოსის ფიქრი იყო საქართველოში სკოლები გაემრავლებია და განათლება შეეტანა ყველგან იმ მხარეში.

ანტონს დღე და დღე ეტყობოდა რყევა თვის სარწმუნოებაში. ის დააჯერეს ფრანგებმა ფლორენტინის უნიის კანონიერებაში. ეს მოხდა 1754 წ. შესანიშნავი ის არის,

¹⁾ საეკლესიო გუჯრები დ. ფურცელაძის, გვ. 42; კრებული ქართული სიგელების, გვ. 416, 538.

²⁾ კრებული ხელთნაწერის აქტების, გვ. 472.

რომ ანტონმა „მზამეტყველების“ დასრულების შემდეგ 1752 წ. განაცხადა: „დასრულდა წიგნი ესე მეფობასა იმპერატორ-ცა ელისაბედ ასულისასა რუსეთში, იმერეთში მეფის სოლომონ აღექსანდრეს ძისა, რომში პაპის ბენედიქტე VIII დროს, აფხაზეთში ბესარიონ კათალიკოსის დროს და სხვ.“ ანტონმა რალამც თვისი სარწმუნოება გასცვალა რომის ეკკლესიის სარწმუნოებაზედ, ამისათვის ის დაუკავშირდა პაპა ბენედიქტე VIII, რომელმაც სიხარულით იწყო ამ დროიდან მიწერ-მოწერა მასთან საიდუმლოდ. ჩვენ არ ვუწყით, რას შეიცავდა ეს მიწერ-მოწერა, რადგან ეს წერილები ჯერ არ არის შეკრებილი და დაცული, თუმცა ამ 25 წლის წინეთ ის წერილები ნახული იყო ³⁾ და აგრეთვე იმ კრების განჩინება, რომლითაც მტკიცდებოდა 18 თვე ანტონის რომის სარწმუნოებაში ყოფნა, უეჭველად ამ წერილებზედ იყო დაფუძნებული. უკეთუ ანტონი 18 თვე იმყოფებოდა შემცდარი და რომის სარწმუნოების აღმსარებელი, მაშასადამე, მისგან უნიის მიღება იქნებოდა იენის 1754 წ. დ. ფურცელადე, რომელსაც ჰქონდა წაკითხული ეს წერილები, ამტკიცებს, რომ ანტონიმ მიიღო უნია ტფილისელ პატრების სახლში. ამ ამბის გამგები იყო მეფის მოძღვარი, დეკანოზი ზაქარია გაბაშვილი, რომელიც ვერ მიხვდა ჯერ კიდევ რაში იყო საქმე. კათალიკოსი იმის დანახვაზედ კარებს მოეფარა

³⁾ დ. ფურცელაძემ გადმოგვცა ჩვენ რეზორ შეიძინა მან კერძო ზიკებისაგან ეს ანტონის წერილები, შეკრებილი ანტონის მოწაფის არქიმანდრიტის იოსტასაგან, რომელიდგანაც მტკიცდებოდა ნამდვილად მისი (ანტონის-მიერ) მართლ-მადიდებლობისადმი გულცივობა. ეს წიგნი ეთხაგვებია მას გენარდის დ. ეიფიანისათვის, რომელსაც გადაეცა ის ტფილისის ნოტარიუსის ეიფიანისათვის. ამ გადაცემ-გადმოცემაში ეს ძვირფასი ნაშთი ვინ იცის საუკუნოდ დაიკარგა და ამ ნაირად ევეჯა სიძველე ამისთანა ზიკობაში იღუპება და სიმუდამად ისზობა.

და იქ დაიმალა. ეს შემთხვევა გაახსენა გაბაშვილმა მეფე თეიმურაზ II, რომელიც არ იყო ამაში პირველად დაჯერებული, შემდეგში კი ისიც საცნაურ იქმნა თვით კათალიკოსისაგან, თუმცა მასი გადარჯულება ჯერ საიდუმლოდ იყო.

გახდა რა კათალიკოსი საიდუმლო უნიატი, მან ფრანგების ბერების შემწეობით მიჰყო ხელი უნიის პრობაგანდის გავრცელებასა სამღვდლოებაში და ერის კაცებში; ამ შემთხვევაში ის ძლიერ სიფრთხილით იქცეოდა. მისმა მოქმედებამ მწარე ნაყოფი გამოიღო, კათალიკოსთან დაახლოვებული სასულიერო პირნი გაეცვენენ უნიას და ბევრმა მიიღეს კიდევცა. მათგან გავრცელდა ერის კაცებში, ქართველებსა და სომხებში ⁴⁾. ანტონის ამისთანა საქციელმა ჩქარა მიიქცია ყურადღება მეფისა და სამღვდლოებისა. მრავალი სასულიერო პირნი შეიქმნენ მხილებელი კათალიკოსის, რადგან მან უარ-ჰყო თვისი რჯული, რომელიც დაიცვეს წინაპრებმა სისხლით. თეიმურაზ II გაუგზავნა ნინოწმინდელი (ბოდბელი) მიტროპოლიტი საბბა, თუზიშვილი, მეფის შვილის გიორგის მიმრქმელი, ანტონს, გასაგებად მისა—ნამდვილად მართალია კათალიკოსისაგან უნიის მიღება, თუ ჯერ მარტო განზრახვა აქვსო. საბბამ ამისთანა საშუალება იღონა ამ შემთხვევისათვის. ის მივიდა ანტონთან და აღსარების დროს აღიარა მასთან, რომ იგი კათალიკების სარწმუნოებას შეუდგა და არავითარს ტანჯვას ამ ქვეყნიურსა, არცა სიკვდილსა არ ძალ-უძთ იგი შეარყიონ და უარი ათქმევინონ რომის სარწმუნოების ქეშმარიტებაში. ანტონი მოსტყუედა: ამ დღიდან იწყო მან მიწერ-მოწერა საბბასთან, დაარწმუნა იგი

⁴⁾ Собрание рук. актовъ. гв. 321, 389; 471. დიანს შესანიშნავია ის, რომ ანტონმა მიიღო უხვი შემოწირულება თვისი სიამამის გივი ამილახვარისაგან კათალიკოთა ეკლესიების სასარგებლოდ ქართლში, სასაღვთისოში და იმერეთში (ქართლის ცხოვრება II, გვ. 417).

ვითომ რომის სარწმუნოების უპირატესობაში. რამოდენიმე ხნის შემდეგ ამ წერილებმა დასაჯეს იგი ⁵⁾. ანტონს უხაროდა, რომ მან მოინადირა საბბას გული და გახადა თვისი თანამოაზრე; მოუწოდა შემდეგ კათოლიკების პატრსა ნიკოლას და აუწყა საბბას მოქცევა რომის სარწმუნოებაზედ. — „დავიჭირეთ თუ არა ბადეში ზუთხიო“, — ამბობდა იგი. პატრს ექვი ჰქონდა ამაზედ. — „მე ვძრწი, ვი თუ ამ ზუთხმა ბადე გახიოს და თან გაიყოლოს წვრილი და სუსტი თევზებიცაო“, — უპასუხებდა ანტონს ეს პატრი ⁶⁾.

მოგვყავს აქვე მოკლეთ ისტორია ლათინთა პროპაგანდისა საქართველოში. აღმოსავლეთის და დასავლეთის ეკლესიების განყოფის შემდეგ (1054 წ.) საქართველო მიემხრო მართლ-მადიდებელს საბერძნეთსა. ჯვაროსან ომიანობის დროს საქართველო (რომელმაც შიილო მონაწილეობა ქრისტეს საფლავის განთავისუფლებაში) პირველად შეეტაკა ლათინთა სწავლასა, თუმცა ლათინებს ვერა დააკლო-რა. როდესაც ლათინთა ძალა შეირყა სირიასა და პალესტინაში სარაცინებისაგან, პაპმა სთხოვა შემწეობა ქართველს დედოფალს რუსუდანს, რომელსაც არ შეეძლო შემწეობის აღმოჩენა მისთვის, რადგან თვითონ ეომებოდა მტერსა. XIII საუკუნის დამდეგს საქართველოს შემოესია საშიში ჯარი ჩანგის-ყაენისა. რუსუდანმა პირველად სთხოვა ქრისტიან მეზობლებს (მთიულეებსა და სომხებს) შემწეობა სარწმუნოების დასაცველად. სხვათა შორის ის მიიქცა პაპა ჰონორი III (1224 წ.) ეპისტოლეთი, რომელშიაც ატყობინებდა მას მტრების შემოსევას და მათთან ომში დახმარებასა. ჩანგის-ხანმა პირველად დასცა თავს-ზარი სამხრეთ რუსეთსა და ამის შემდეგ კათოლიკებსაც ხვდება წილად მისი რისხვა. დედოფალი ბოდბეს იხდიდა პაპთან, რომ ვერ მიემხრო მას სარაცინებთან ომის დროს; ამას-

⁵⁾ კრებული ხელთნაწერებისა, გვ. 431).

⁶⁾ აქვე, გვ. 431... (საკუთარი ხელთნაწერა მ. იოსელიანისა).

თანავე გამოსთქვამდა იგი სიხარულს, რომ პაპი აგზავნიდა იმპერატორს (ფრიდრიხ III) სარაციენტთან საბრძოლველად და ჰპირდებოდა მას მასთან ერთად ეომნა სარაციენტთან ქრისტეს საფლავის განსათავისუფლებლად. ეს ბარათი დედოფლისა სპასალარის ივანეს ბარათითურთ გაუგზავნა მან ქ. ანის ეპისკოპოზის დავითის ხელით. პაპმა აქო მლიქვნელობით დედოფლის განზრახვანი, აქვებდა ქართველს ერს და სთხოვდა უფალს, რომ ისინი შეერთებულიყვნენ ფრიდრიხთან საზოგადო მტრების დასამარცხებლად. ჰონორი სთხოვდა მას ხალხში წაკითხულიყო ეს ბარათი. მაგრამ შემწეობა მაინც არ მისცა მან დედოფალსა. ქართველები კი სომხებთან ერთად იღებდნენ მონაწილეობას ჯვაროსან ომში. მონგოლებმა მოაოხრეს კავკასი, სომხეთი, ალბანია (რომელიც საქართველოს ეკუთვნოდა) და აიღეს მრავალი ქალაქები ივერიისა (1237—1240 წ.) რუსუდანი მაინც არ ემორჩილებოდა თათრებს და მიჰმართა ქრისტიანებს ამხედრებულიყვნენ ჯვრის მტრების წინააღმდეგ და ხელმეორეთ მიჰმართა ეპისტოლეთი პაპ გრიგოლ IX (1238 წ.). იგი სთხოვდა შემწეობას მონგოლებთან საბრძოლველად და აღთქმას აძლევდა თუ დაეხმარებოდა ივისის ქვეშევრდომითურთ მიიღებდა „რომის სარწმუნოებასა“. პაპი სწერდა, რომ მას ამ ჟამად არ შეუძლია შემწეობის აღმოჩენა, რადგან კათოლიკეთა ეკლესია დიდს განსაცდელშია ჩავარდნილი ფრიდრიხ II-გან გერმანიაში, სარაციენტისაგან—სირიაში, მავრებისაგან—ესპანიაში და თითონ ქრისტიანებისაგან—იტალიაში. აქებდა დედოფლის მოსაზრებასა კათოლიკობის მიღებაში. პაპი ჰპირდებოდა გაეგზავნა მის ქვეყანაში დომინიკანელი ბერები (ეს ცნობები ამოღებულია ჩვენგან „Le chistianisme enlaine en fartany et au fibet“-გან. პაპის წერილი დაბეჭდილია „Odor Ragnædi Annalless“-ში enn 1224, p. 536). რუსუდანის წერილი 1223 წელსა ჰონორი III: „ჩემი ძმა, საქართველოს მეფე გარდარცვალა, მე გაეხდი მისი მემკვიდრე. მე თქვენ

გთხოვთ ლოცვა-კურთხევასა ჩემი და ჩემის ქვეშევრდომთათვის. ჩვენ მივიღეთ რჩევა თქვენის ლეგატისაგან, რომელიც დამი-
ენტში (ქვემო ეგვიპტეში) იმყოფება, რომ ჩემს ძმას შემწეო-
ბა მიეცა ქრისტიანებისათვის. მან კიდევაც გადასწყვიტა და
მოემზადა წასასვლელად, მაგრამ ურჯულო თათრები (მონ-
გოლები) შემოესივნენ ჩვენს ქვეყანასა, ბევრი, უბედურება
მიაყენეს ჩვენს ხალხსა და 6000 კაცი გაგვიყლიტეს. ჩვენ არ
ვუფრთხილდებოდით მათ, რადგან ქრისტიანები გვეგონა, მა-
გრამ, როდესაც გავიგეთ, რომ ისინი ურჯულოები იყვნენ,
ჩვენ შევკრიბეთ ჩვენი ძალა და დავესხით თავზედ მათ, ამოე-
ხოცეთ 25,000 კაცი, წაიყვანეთ მრავალი ტყვე და დანარ-
ჩენი გავაძვეეთ ჩვენის კუთხიდან, და აი ამათ შეგვიშალეს
ხელი თქვენის ლეგატის რჩევის ასრულებისა. ახლა ჩვენ გა-
ვიგეთ, რომ იმპერატორი ფრიდრიხ III, თქვენის ბრძანებით,
უნდა მოვიდეს სირიაში, წმ. ქვეყნის განსათავისუფლებლად.
გვაცნობეთ, როდესაც უნდა წაჰიდეს ის იქა, დანიშნეთ დრო
და ადგილი, როდის და სად უნდა გავგზავნოთ ჩვენი სარ-
დალი იოანნე და მრავალი სხვა აზნაურნი მთელის ჩვენის
შეიარაღებულის ჯარით ქრისტიანების მოსახმარებლად და
წმიდა საფლავის განსათავისუფლებლად. თქვენ უნდა უწყო-
დეთ, რომ ჩვენი სარდალი იოანნე და მრავალი აზნაურნი
ჯვაროსნები გახდნენ და უცდიან ჯვაროსანთ წასვლას. ამი-
სათვის ჩვენ გთხოვთ თქვენ გამოგვიგზავნოთ ცალკე წერილი
ჩვენთან საკუთრად, როგორც აღმოსავლეთის ქრისტიანებსა
თქვენის ლოცვა-კურთხევითა“. ამისთანავე შინაარსის ბარათი
გაუგზავნა პაპს სარდალიმა იოანემ. — პაპმა მიუგო რუსუდანსა
და იოანნესა ცალკე ეპისტოლეითი. იგი აქებს დედოფალსა
და მის ერსა ქრისტეს სარწმუნოების მიმხრობისათვის და
აცნობებდა წერილის ერთის წლის შემდეგ, უცხადებს რა
იგი სრულს ცოდვების მიტევებასა მას და მის ყველა ქვეშე-
ვრდომთა, რომელნიც მიიღებდნენ მონაწილეობას ამ ომში,
პაპი სთხოვს დედოფალსა ეს ეპისტოლე წაუკითხოს ყველას.

ის დაწერილია 12 მაისს 1224 წ. („Новое Обозрѣніе“ 1891 წ. № 2505, სტატია ერისკვისა).

ჯალალ-ედინი დაცა საქართველოს მოულოდნელად, აიღო იგი და იმეფა იქ. რუსუდანი გაიქცა იმერეთში და იქიღვან 1235 წ. სწერდა პაპი გრიგოლ IX (1225—1240 წ.), რათა შემწეობა მიეცა მონგოლებთან საომრად. თვისის მხრით იგი აღუთქვამდა მას მონგოლების გაძევების შემდეგ ჯვაროსნებთან ჯარის შეერთებასა. მაგრამ პაპმა შემწეობის მაგივრათ გაუგზავნა დედოფალს (1240 წ.) შვიდი ბერი მქადაგებელ ძმათა ორდენისა (trates predicatares) კათოლიკობის პროპაგანდისათვის. ამ მქადაგებლობის ცდამ დედოფლისა და მისის ერის მოსაქცევად უწყალოდ ჩაიარა. რადგან შემწეობა არ მიიღო პაპისაგან, რუსუდანი უარ-ჰყო მათი სარწმუნოება. ქართველებმა და სომხებმა მაინც კონჩაკის მეთაურობით თათრებთან ერთად გამოუცხადეს ომი სარაცილებსა, რომელთაც დაამხეს რა პტოლომეიდა, დაიპყრეს სირია და პალესტინა და დროებით შეაჩერეს სარაციენები ქრისტიანების ქვეყანაში. (Церк. Исторія II. Ioseliანი). პაპებმა განაგრძეს თვისი პროპაგანდა საქართველოში. პაპმა ნიკოლოზ IV—1289 წ. გამოგზავნა საქართველოში ახალი მქადაგებლები იმავე trates praedicationes ორდენისა, რომელიც მიიღო მეფემ დიდის სათნოებითა. მეფემ დაარსა მათი ეპისკოპოზის კათედრა ტფილისში. პაპმა იოანე XXII^ე დანიშნა იქ ახალი ეპისკოპოზი იოანე ფლორენტინელი განსაკუთრებითი სიგელითა, რომელიც დატულია in Annot. Nist. Varou. (Ист. Церк. II. Ioseliანი) და გაუგზავნა წერილები მეფეს და მთავრებს. ეს მოხდა 1329 წ. ეს კათედრა იყო ხარების ეკკლესიის ახლო, ახლანდელი კათოლიკეთა ეკკლესიის მახლობლად. 1600 წ. ამ კათედრაზე ეპისკოპოზი არ მჯდარა და მართედნენ პატრები (Опис. Древн. г. Тифлиса, II. Ioseliანი) სია იმ პატრების და აგრეთვე სიანტერესო ცნობანი კათოლიკეთა პროპაგანდაზედ აქვს პ. უმი.

კაშვილს. ეს ცნობები ამოღებულია ვატიკანის წიგნთ-საცავი-დან. მე-XVII საუკუნიდან მოკიდებული საქართველოში ხშირად მოდიოდნენ პაპის მისიონერები და მოგზაურები, უფრო კაპუცინის ორდენისა, რომელთაც დაგვიტოვეს ცნობები ქართველთა ერის პოლიტიკურ და რელიგიურ ცხოვრების შესახებ. ამისთანები იყვნენ, მაგ., ვინცეცი მარკო-პოლო, ვილდებრანდი, პლანო-დე-კარპინი, ვილჰელმ რუბრუკვი, ას-ცელინი და სხ. ისინი სკდილობდნენ დაენერგათ ქართველს ხალხში პაპის ბატონობა და კათოლიკის სარწმუნოების გავრცელება. მაგრამ იმდენი ნაყოფი ვერ მოიტანეს. ფლორენტი-ნის კრებაზედ (1437—1439 წ.) უფრო ძლიერ იმოქმედეს კათოლიკებმა ქართველებზედ. რადგან პოლიტიკური მდგომარეობა ძლიერ შეირყა, ამისათვის საქართველო, სომხეთი და ბიზანტია იძულებულნი გახდნენ შემწეობა ეთხოვათ პაპებისათვის და ფლორენციაში პაპის-მიერ მომხდარ კრებაზედ დასწრება აღმოსავლეთის და დასავლეთის ეკკლესიების შესაერთებლად. ამის და საბერძნეთის იმპერატორის და ლათინთა ბერების მოთხოვნისათვის გამო ქართველი მეფე კონსტანტინე III (თუმცა ლათინებს არ თანაუგრძნობდა) გადასწყვიტა გაეგზავნა მოციქულები პაპა ალექსანდრე VI ფლორენტი-ნის კრებაზედ დასასწრებლად საბერძნეთისა, რუსეთისა და სომხეთის წარმომადგენელებთან ერთად. საქართველოს ეკკლესიის წარმომადგენელები იყვნენ მიტროპოლიტი იოანნე, რომელსაც ეწოდებას კიდევ ისიდორე—გრიგოლი, ერთი ქართველი თავადი და აგრეთვე ტრაპეზუნდის მიტროპოლიტი დორეთეოზი. ქართველ მიტროპოლიტმა და თავადმა სრულიად არაფერი არ დასთმეს ლათინთა სარწმუნოებისათვის, თუმცა ბევრს ეხვეწნენ პაპი ევგენი IV, ბიზანტიის იმპერატორი და სხვა ღწინის მომხრენი. როდესაც პაპი და იმპერატორ პალეოლოგმა მოიწადინეს ძალით ზომების ხმარება ხელის მოსაწერად მართლ-მადიდებელის ებისკოპოზებისაგან კრების დადგენილებაზედ. მაშინ მიტროპოლიტი იოანნე საიდუმლოდ წამოვიდა

ფლორენციიდან ვენეციაში და იქიდან კონსტანტინეპოლით საქართველოში მოვიდა. (Краткая история груз. церкви, II. Иоселиани). საქართველოს ეკლესიამ ფლორენტინის უნია არ მიიღო, მაგრამ კავშირი დასავლეთის ეკლესიასთან მაინც არ შეწყვეტილა. მაგ., 1460 წ. მეფე გიორგიმ გაუგზავნა პაპს კათალიკოზი ნიკოლოზი. ეს უკანასკნელი მოვიდა კოლხიდით და სკვითით ვენეციაში (შედგვი ამ მოციქულობისა თურქთა შემოსევისა გამო არ ვუწყით. (Опис. др. г. Ти-флиса, II. Иоселиани).

მე-XVII საუკუნის დამდეგს, როდესაც ლათინთა მისიონერებმა მთელი ქვეყანა მოიცვეს, სხვა-და-სხვა რომაელის ორდენის ბერები მოვიდნენ საქართველოშიაც. 1625 წ. საქართველოში დამკვიდრდნენ მისიონერები თეოტინელი ორდენისა და 1615 წ. პირველად მოვიდნენ ქ. გორში რამოდენიმე ბერები კაპუცინის ორდენისა, დაიქირავეს იქ სახლები და დაუახლოვდნენ მცხოვრებლებს. ეს ორდენები წინანდელ მისიონერებს არ ჰგავდნენ. ისინი ძლიერ ფრთხილად მოქმედებდნენ და ამისათვის ძლიერ საშიში იყვნენ ივერიის ეკლესიისათვის. ზემოხსენებული კაპუცინები იყვნენ ვითომდა ექიმები და ამიტომ იმათ ჩქარა მოიპოვეს სიყვარული ხალხში, უფრო-კი სომხებში. როდესაც პაპს ურბან VIII-ეს შეატყობინა თვის ვრცელ მოხსენებაში ბერმა პეტრე ვალემ (1614—1627 წ.) ამ ორდენების ნაყოფიერი მოქმედება, მან 1626 წ. გამოგზავნა განსაკუთრებული მისიონერი ავიტა-ბოლი ქართველ მეფეებთან ქ. ვორში ნადავ მისისიის დასახსენებლად. მას, ვითომდა ექიმს, დიდს პატივს სცემდნენ მეფე და კათალიკოსი ზაქარია (რომელიც სომხეთის კათალიკოსი ჰგონია შეცდომით გრაფ ტოლსტოისა) და იმის ნებართვით მათ გახსნეს ქალაქში „კაპლიცია“ და არწმუნებდა მათ დაეკავებიათ პაპთან მეგობრობა. 1629 წ. მეფე და კათალიკოსი მართლაც მიიქცნენ ურბან VIII წერილით, რომელიც ინახება, პ. იოსელიანის სიტყვით, კლიმენტ გალთან (Conciliot de le gl.

Armen. anec. legc. Rom.) და მოახსენეს მას შესახებ ლათინთა მიერ „კაპილიცის“ დაარსებისა ქ. გორში. პაპმა აგრეთვე გამოუგზავნა მაგიერად კათალიკოსს სამეგობრო ეპისტოლე და მეფეს შესხმა. 1631 წ. ავიტა-ბელიმა გაახარა პაპი ბერების ნაყოფიერის მოქმედებით და პაპმა 1635 წ. გამოგზავნა ახალი მისიონერები—კაპუცინები საქართველოში იმ აზრით, რომ დაეარსებიათ სამუდამო მისია სატახტო ქალაქ ტფილისში. ამ მისიონერებმა მიიღეს ამავე წელში შემდეგი ს-ინტერესო ინსტრუქცია ავიტა-ბელისაგან: ა) ასაცილებლად თავიდან უსიამოვნო შეტაკებისა ქართველებთან და სამღვდლოებასთან იქადაგონ მხოლოდ სომხებში და ისიც თითო-თითომ; ბ) მიჰყონ ხელი ექიმობას; გ) მიეცესთ ნება ლიტურდიის შესრულებისა ყოველნაირ შესამოსში; დ) ჩაიცვან სხვადა სხვა ნაირი შესამოსი; ე) იყოლიონ ცხენები, მსახურნი და ყმები; ვ) იწყონ ვაჭრობა და ფულების გასესხება დიდს სარგებელში და სხ. (Римскій католицизмъ въ Россіи графа Толстого). ამ მისიონერებმა დაიკავეს საკათედრო ლათინთა ეკლესია, რომელიც იყო მიტოვებული 1600 წლიდან უეპისკოპოზოდ. ეკლესიის წინამძღვრებად ინიშნებოდნენ რომის კოლეგიის წარმდგენილობით, რომელიც იყო დაარსებული რომში კათოლიკეთა სარწმუნოების გასავრცელებლად, ცნობილი მოგზაური შარდენი სცხოვრობდა მათთან მე-XVII საუკუნის ნახევარში და სწერს მათს მდგომარეობაზედ ტფილისში, გორში, სამეგრელოში და ქუთაისში. გარდა ზემოხსენებულის ეკლესიისა მათ ჰქონდათ კიდევ ცალკე სახლი, სადაც ასრულებდნენ საიდუმლოდ ღვთის მსახურებასა; ისინი მალავდნენ თავიანთ ხარისხსა და მოქმედებდნენ მალვით; ხალხი იცნობდა მათ როგორც ექიმსა და ვაჭრებსა. ისინი ატარებდნენ ზნეობრივ ცხოვრებასა და შეძლებისა და გვარად ყველას პატივისცემას სკდილობდნენ. თავადებს დიდის პატივით ვაჭრობოდნენ ისინი, უწევდნენ სამსახურსა ექიმობით, ფულით, შეაქცევდნენ ვალობით, მუსიკით და

სასიამოვნო მუსაიფით; დიდის პატივით ეპყრობოდნენ სანღვდელოებას და როდესაც მიეცემოდათ შემთხვევა აქეზებდნენ მათ—შეესწავლათ მათი საღვთისმეტყველო მეცნიერებანი. მეფეების იყვნენ საუკეთესო მკურნალები და აყვარებდნენ თავსა. სასახლეში მათ ეპყრობოდნენ დიდის პატივითა. ცნობილი მოგზაური შარდენი გამოცხადდა როსტომ მეფის სასახლეში XVII საუკუნეში „სასახლის მდიენის, რაფაელ პატერიოთურთ“ ქორწილში კაპუცენების თანხლებითაცა. ქორწილში კაპუცინებს ეკავათ საპატიო ადგილი „ეპისკოპოზების შემდეგ“ და შექეიფდნენ თუ არა, იწყეს საღვებრძელოების სმა. მეჯლისზედ მეფის თხოვნით „კათოლიკეთა პრეფექტმან“ მოიტანა **Epinetfe** და „ითამაშა მასზედ და იმღერა“. ბოლოს მეფე სვამს ესპანიის მეფის საღვებრძელოს და ალავერდს ულოცავს იმავე სასასმოთი პრეფექტსა. ეს უკანასკნელი გარემოება აიხსნება იმით, რომ ხრიკიანი ლათინთა ბერები სცდილობენ გაავრცელონ საქართველოში ის აზრი, ვითომც ქართველები კათოლიკეთა იბურების ნათესავნი არიანო. ამ აზრს იცავდნენ პაპები. პაპი კლიმენტ VIII მეფე თეიმურაზ I წერილში უწოდებს ფრიდრიხ II ნათესავად. „ამ დღიდგან, სწერს შარდენი, თეიმურაზის მოადგილენი მედიდურობენ ნათესაობით“. მისიონერები სცდილობენ დაჩალ წოდების ხალხთანაც დაახლოვებასა. უნგარო ვითომ-და ბერები უფასოდ არჩენდნენ ზოგიერთ ავადმყოფ გლეხებსა და უფასოდ აძლევდნენ წამლებს ყველასა და ამ გზით უნდოდათ თავიანთი სარწმუნოების გავრცელება მათში.

ამ გვარი საშუალებით მისიონერებმა მოიპოვეს სიყვარული ხალხთან და სამღვდნელოებასთანაცა. მათი საქართველოში გადმოსვლა ძრაველ სასარგებლო იქნებოდა, თუ მართლმადიდებლობისათვის არ ყოფილწყვნენ საშიში. იმათის მეოხებით მე-XVIII საუკუნის ნახევარში საქართველოში აღორძინდა მრავალფეროვანი ლიტერატურული ნაშრომნი და ქართველები პირველად გაეცნენ სხოლასტიკურ განათლებასა

და ახალს ევროპის ცივილიზაციის ნაყოფსა. ისინი აარსებდნენ საეკლესიო სკოლებსა. მათ ვრცლად ჰქონდათ შესწავლილი ღვთის-მეტყველება, ფილოსოფია, პოეზია, ისტორია, განსაკუთრებით ძველი და ახალი ენები და ამისათვის წინ გაესწროთ მაშინდელ ქართველ სამღვდლოებისთვის, რომელიც მოკლებული იყო ევროპის მე-XV და XVI საუკუნის განათლებასა და ამისათვის მისიონერები ბევრჯელ გაუბამდნენ საუბარს სხვა-და-სხვა საგნებზედ ქართველებსა, ხშირად იყვნენ სამღვდლოების მფლობარნი. თან და თან მოტყუებით ქართველები შამოიტყუეს სკოლებში და შეასწავლეს სხვა-და-სხვა მეცნიერებანი. ისინი ადგენდნენ სასწავლო სახელო-მძღვანელოებს, დახსარებას უწევდნენ ქართველ ნასწავლ კაცებსა და სხ. მათ გაუწიეს შემწეობა, მაგ., საბზა ორბელიანსა ქართულის ლექსიკონის შედგენის დროს, რომელზედაც მრავალი წელი იღწოდა ავტორი. მათდამი პატივისცემა განცხობველდა მაშინ, როდესაც თვითონ მათ დაუწყეს შემუშავება ქართულს ენასა და ლიტერატურასა. მე-XVII საუკუნეში რომში „propagande tude“-ს კოლეგიაში დაარსდა ცალკე განყოფილება მისიონერთა, რომელნიც იგზავნებოდნენ საქართველოში, დაწესებულ იქმნა ქართულის ენის კათედრა და პ. იოსელიანის მოწმობით, გამოიცა ერბახის და პაულინის საფასით შემდეგი ელემენტარული ქართული წიგნები: *Alphabetum ibericum, siv Ceorgianum cum oratione dominica balutatio angelica; Ditionario Ciorgiano e italiane 1629 წ.* ამაზედ უფრო ადრე 1626 წ. შეადგინეს პირველი ქართული იტალიანური ლექსიკონი 3084 სიტყვებისაგან შემდგირი ბ. პაულინმა და ირბასმა, ტომით ქართველმა, რომელიც იყო ცნობილი (კლაპროტიი და ს. მარტენით) მე-XVII საუკუნეში მთელს საშუალო აზიაში თვისის ცოდნით და დიპლომატიური მოქმედებით. რამოდენისამე ხნის შემდეგ გამოვიდა პირველი ქართული გრამმატიკა კათოლიკეთ მისიონერის მედჯისა (*Maria medgio*), რომელმაც გამოსცა იგი პირველად

1643 წ. და მეორედ 1670 წ. იგი ეძღვნებოდა პაპა ურბან VIII, რომლის მონდობილობითაც იქმნა შედგენილი. ამ წიგნის წინასიტყვაობიდან სჩანს, რომ ავტორი „პაპის-მიერ გამოგზავნილი ივერიასა და კოლხიდაში“ შეხვდა იქ თავის მოძმეებსა, მისიონერებსა, „რომელნიც მიიზიდნეს იქა არა ოქროვებმა, როგორც მიიზიდნა ერთს ღროს არგონავთები, არამედ მხოლოდ პაპის ბრძანების აღსასრულებლად სურვილი-მა“. მაჯის მოგზაურობის მიზანი იყო შეესწავლა აქაური ენები და ამ მიზნის მიღწევას შესწირა მან 22 წელიწადი (Цагарели. О грамматической литературе груз. яз., გვ. 47 და 100). ეს მაჯი, ანუ „მუსიო მაჯი“, როგორც ქართველები ეძახდნენ, ცხოვრებდა საქართველოში ფრანგის ვაქრის სახელით. 1736 წ. მან მავალა 6,500 ლევკი კათალიკოს დომენტი III, რომელიც კონსტანტინებოლში იმყოფებოდა (Рукописный сборник груз. актовъ). ამაზედ უფრო აღრე გამოვიდა ნირჩიის გრამმატიკა, კატეხიზმო მაჯისა და სხ. კაპუტინი ფრანცისკო ბოლონელი შეეწია კათალიკოსს ბესარიონს (1724—1739 წ.) „გრდემლის“ შედგენაში, რომელიც იყო დაწერილი კათოლიკების საწინააღმდეგოთ („წყობილ სიტყვაობა“, გვ. 217). ამ მისიონერების მეოხებით პირველად გაეცნო ევროპა ქართულს ენასა, ლიტერატურასა და ერსა, ხოლო თვით ქართველობაში მათ დანერგეს სიყვარული ევროპისა და მისი განათლებისადმი. მისიონერებმა ასწავლეს ქართველებს სტავბის მნიშვნელობა, საეკლესიო წიგნების დასაბეჭდათ, ასწავლეს მას თუ როგორ უნდა შეიკრიბოს ისტორიული ნაშთნი, საერო და სასულიერო მწერლობა და სხ. მისიონერებმა ყველგან დაუგეს მახე მართლ-მადიდებლობასა. ჩვენ უკვე მოვიხსენეთ, რომ იგინი დაემკვიდრნენ ტფილისსა და გორში. აქედამ ისინი მოქმედობდნენ თავისუფლად მე-XVIII საუკუნის შუამდე. ზემოხსენებული ნირჩიო იყო მე-14 პრეფექტი გორისა (მე-XVII საუკ. დაწყებული) და შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ამ ხნის განმავ-

ლობაში არ შეწყვეტილა ამ პროპაგანდისტთა მოქმედება. ყველაზედ უფრო მოედნენ მისიონერები მესხეთსა. ახალციხეში იყო მაჯი, ავტორი პირველის ქართულის გრამმატიკისა და კატეხიზმოსი; იქ მან ნახა თავისიანები. ახალციხიდან იგზავნებოდნენ მქადაგებლები იმერეთში, სამეგრელოში და გურიაში. გურიაში თვითონ მაჯიმ მე-XVIII საუკ. ნახა თვისი ძმები (Граммат. лит. груз. яз., Цагарели, გვ. 47). უწყებულ არს აგრეთვე (წყობილ სიტყვაობა, გვ. 224), რომელ გურიის ეკკლესიის შესანიშნავმა იერარქმა იაკობ შემოქმედელმა პირის-პირ პაპის ინოკენტი XII თხოვნისა გამო რომში იაკობის მყოფობის დროს (1678 წ.) მოიყვანა გურიაში და იმერეთში შვიდი მქადაგებელი კათალიკების ბერები ძვირფასის საჩუქრით და წერილით პაპისაგან მეფისა და აფხაზეთის კათალიკოსისათვის მისართმევად. შემდეგ, როდესაც გაძლიერდნენ ბერები და შეიქმნენ საშიში მართლმადიდებლობისათვის, იაკობი ამხედრდა მათს წინაშე თვისის თხზულების მეოხებით. სამეგრელოში ავრცელებდნენ კათოლიციზმს არგა და გელო ლამბერტნი და იოსებ იზმანი 1630 წ.; უკანასკნელმა დაგვიტოვა ვრცელი აწერილობა სამეგრელოსი (Bibliographia Caucasica et Transcaucasica par M. Miansarof. СИБ. 1874 წ., გვ. 321, 327). გარდა ამისა ცნობილია კიდევ რამოდენიმე მისიონერი, რომელნიც მოქმედობდნენ იმერეთსა და ქართლში მე-XVIII საუკ. და რომელთაც დაგვიტოვეს საქართველოს აღწერა: იოანნე, ლუკამ, მენომ, ანჯიოლფელო, პეტ ვალლე, ფრანცისკო ბოლონელი, ბინავენტურა პალუანელი და სხ. აქედამ კაპუცინები მიდიოდნენ კავკასიონის მთებში, ყიზლიარში, ქისტებში და ოსებში, მაგ., (მარია და სოტენი), მაგრამ აქედამ ისინი განიდევნებოდნენ ხოლმე რუსეთის მთავრობისაგან (Буткова I, 156, 437—438).

საქართველოს ყველა ადგილებში ამ მისიონერებმა საკმაოდ იმოქმედეს. ქალაქებში—ქუთაისში, გორში, ტფილის-

ში და ახალციხეში მათ შეადგინეს ქართველ კათოლიკეთა საზოგადოებანი. ქართლში ლათინების სარწმუნოება მიადგინეს თ. ორბელიანებსა. მათ შორის შესანიშნავია ცნობილი პოეტი და ფილოსოფოსი იმ დროისა ვახტანგ ორბელიანი, რომელმაც გადმოსთარგმნა ლათინურიდან ქართულს ენაზედ თხზულება „სარწმუნოება“. იგი წავიდა რომში (წყობილსიტყვაობა, §§ 809—810). იგი მახლობელი ნათესავი იყო მეფე არჩილი და ლევანისა. მე-XVIII საუკ. ლათინური სარწმუნოების მიმღები საბა სულხან ორბელიანი მიემგზავრება ევროპაში პოლიტიკური მონდობილობისა გამო ქართველი მეფისაგან, იქ ძლიერ კარგად მიიღეს, პაპა კლიმენტ XI გადასცა ლოცვა-კურთხევა, აჩუქა ნაწილი ცხოველ-მყოფელის ჯვრისა და წმ. კლიმენტი რომაელის ნაწილები. აქედამ დაბრუნდა ის საქართველოში. როდესაც ს. ს. ორბელიანმა უღალატა მართლ-მადიდებელს სარწმუნოებასა, მემრე თვითონ იწყო კათოლიციზმის გავრცელება ქართველებში; ამისათვის მან შეადგინა თხზულება „სამოთხის ბქენი“, რომელშიაც იხატებოდა ქება რომის სარწმუნოებისა და წესისა. ანტონი I უწოდებს ამ საბბას წიგნს „ჯოჯოხეთის ბქეთ“. შემდეგ რუსეთში მყოფობის დროს საბამ კვლავ მიიღო წინანდელი მართლ-მადიდებელი სარწმუნოება და ამ სარწმუნოებაში გარდაიცვალა მოსკოვს, ვესსვიატკში 1725 წ. 26 იანვარს (დაიბადა 1659 წ. 24 ოქტომბერს).—საინტერესო დაწვრილებითი ცნობანი მისი ბიოგრაფიის შესადგენად ჩვენ ვნახეთ თავადთ ქობულაშვილების სახლში.

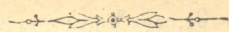
ამ მისიონერებმა განაგრძეს თავიანთი მოქმედება 1755 წლამდე, როდესაც მათ მიადგინეს ლათინთა სარწმუნოება თვით ანტონ I კათალიკოზს-პატრიარქსა, რისა გამო კათალიკოსთან ერთად სხვანი მრავალნი იერარქნი ივერიის ეკლესიისა გაძევებულ იქმნენ სამშობლოდან კრების დადგენილების ძალითა. ანტონის რუსეთიდან დაბრუნების შემდეგ კათოლიკების მისიონერებმა ხელ-მეორედ იჩინეს თავი

საქართველოში და მხოლოდ 1844 წ. სრულად იქმნენ გან-
დევნილი საქართველოდან რუსეთის მთავრობის მიერ.

ეს სტატია ზოგიერთის დამატებით დაბეჭდილი იყო
ჩვენ-მიერ გაზეთს „კავკაზში“ 1888 წლის იანვარში.

მღვდ. კ. ანთაძე.

(შემდეგი იქნება)

ქართველთ მოქცევა.

ქართველთ ღმერთებია.

არმაზ ბრწყინვალი,
თავისუფალი,
არმაზ მგრგვინვალი,
ღმერთთა უფალი

იდგა გორაზედ,
კლდესა მაღალზედ;
უფლობდა ქართლზედ,
ვითა მზე ცაზედ.

კერპი არმაზი
იყო ძვირფასი,
თვალი, აღმასი
იყო თვალ მისი.

კაცისა მზგავსსა,
სპილენძით ქმნილსა,
ოქროს ჯავშანი
ემოსა ტანსა.

ოქროს ჩაფხუტი
ეხურა თავსა,
ფრცხილი, ბიკრიტი
ესხა სამხარსა.

ღესული ხმალი
ეჭირა ხელსა,
ხმალი ბრწყინვალი
ზარს სცემდა ერსა.

მარჯვნივ ეყუდა
გაღის ანდალმი,
მარცხნივ ედგა
კერპი გაიმი.

ოქროის გაცი,
ვერცხლის გაიმი—
იდგენ ვით კაცი,
უსულო, ბეცი.

სეფეწულს ერთსა
ცეცხლითა სწვიდენ,
გაცსა, გაიმსა
საღმრთოდ სწირვიდენ,

და მისსა მტვერსა
შემოავლედენ,
კერპისა თავსა
გარდააბნევდენ. *)

სხვა ღმერთნიც ჰყვანდათ
მაშინ ქართველთა,
ყველა უყვარდათ
ულევოთ, წარმართთა.

*) შატბერდის კრებული: „იფენეს კერპნი სხუანცა სამე-
ფონი — გაღი და გა; და შეიწირფდა მათა: ერთი სეფეწული ცე-
ცხლითა დაწუგად და მტვერი გარდაბნევად თავსა კერპისასა“.

სტრაბონი: ქართველები მთელის წლის განმავლობაში ასუ-
ქებდნენ ვისმე ჭაბუკს. კერპის დღეობისას შეიყრებოდნენ, დასაკლავ
ჭაბუკსაც მოიყვანდნენ; უფროსი ქურუმი ბრძანებდა და შუბოსანი
ვინმე „სადგოთ შუბით“ უგმერდა ჭაბუკს, იგი რომ დაეცემოდა,
ქურუმი სინჯავდნენ და ერს აუწევებდნენ, შეიწირა ღმერთმა მათი
მსხვერპლი თუ არა, შემდეგ მკვდარი გადაჭმნდათ სხვა ადგილას
და უველა მღვდელეული მასზედ იქეს ადგამდა, რომ გაწმენდილიყო.

ზედაზნისა მთას
 ზადენ ღმერთობდა,
 ზედაზნით ზენას
 ესწორებოდა.

ქალ-ღმერთი იყო
 კერპი აა-ნინა,
 მსგავსივე იყო
 კერპი დაა-ნინა.

ესენი იდგნენ
 პირსა გზისასა,
 მათ თაყვანს სცემდნენ
 ძეგობისასა.

სწამდათ ქართველთა
 თვისთა კერპთ ძალა.
 ამას რწმენითა

ამბობდა ყველა:

არმაზი—ღმერთი
 ბრწყინვალის მზისა,
 ზადენი—ღმერთი
 ციაგ მთვარისა

ტკბილსა ცხოვრებას
 გვანიჭებენო,
 ქვეყნის ღიდებას
 გვარგუნებენო;

გეყავსო იგინი
 მზის მომფენელად,
 წვიმის მომცემნი
 ნაყოფთ აღმზრდელად,

ქვეყნის მპყრობელნი
 ქუხილთ ჰბადვენო,
 სიბრძნის წყარონი
 მიწას სძვრიანო.

ქანთველი მოქცევა

რაცა რაჲ არსო,
მათ მიერ არსო,
გარემე მათსა
არა რა არსო.

უფროს ყოველთა
იყო არმაზი,
მთავარი ღმერთთა,
აღნაგ, ლამაზი.

დღესა ფურცლობის,
თვესა ქველთობის *)
დღესასწაული
იყო არმაზის:

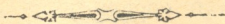
მოჰქონდათ ერბო,
ყველი, მაწონი,
მოჰყვანდათ კურო,
ვერძნი და ხბონი.

არმაზს ჰზორვიდნენ,
საკლავს უკლავდნენ,
საკმელს უკმევდნენ,
ლამეს უთევდნენ;

ჟამსა ჭირისას
კაცსაც სწირავდნენ,
დღესა ჟამისას
შვილსაც უკლავდნენ **).

ღ—ქ.

(შემდეგი იქნება)

*) ივლიანის თუკ.

**) მეფე რეკ მართაღმა (186—213 წწ.) აღკრძალა კერძე-
ბისათვის კაცის შეწირვა მსხვერწლად.

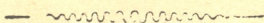
ს. ვალის სახელწოდებამე.

(ახალციხის მარხა).

ამ სოფლის სახელწოდებაზე და დაარსებაზე შემდეგი ზეპირგადმოცემაა ხალხში დარჩენილი: „ერთხელ ძალიან ძველ დროს, ერთს იმერელს აბასთუმნის გზით აქეთკენ ჩამოუვლია, გამოუტოპავს ფოცხოვის წყალი (მდინარე) და დაუნახავს ერთი ძველი ტაძარი; მისულა, დაუთვალიერებია ეს ტაძარი, ძალიან მოსწონებია და დაბრუნების დროს ერთი მუქა ცერცვი მიუზნევია და უთქვამს: „ეს შენ მოგაფალეო“.

რამდენიმე თვის შემდეგ ამ იმერელს ისევ აქეთ გამოუვლია და უნახავს, რომ მის-მიერ ტაძართან მოზნეული ცერცვი ამოსულიყო და ძალიანაც გაზდილიყო. იმერელს მოსწონებია ეს ადგილები და გადმოსახლებულა აქ საცხოვრებლად. როცა ეს ცერცვი მოუთიბავს, უთქვამს: „ვალი მივიდეო“. ამიტომაც ამ სოფელს ჯერ ვალი რქმევია და შემდეგ ვაღე დარქმევია.

ბაგრატ ბეთანელი.

სახალხო ისტორია საქართველოში *).

სამეფოს დასასუბიდაჲმ ქრისტიანობის მიღებამდე.

უარნაოში, ზირველი მეფე საქართველოში.

(301—237 წწ. ქრ. წინ.).

მეორე წელს აზონი ბერძნების სახლის დიდ-ძალის ჯარით კვლავ წამოვიდა ფარნაოზზე. ფარნაოზი მიეგება მას ქალაქ არტაანთან და გაუმართა აქ სასტიკი ომი. გარდა ქართლელ-კახელებისა, ფარნაოზის ჯარში იყვნენ: მეგრელ-იმერნი ქუჯის წინამძღოლობით, ოს-ლევნი თავ-თავიანთის მეფეებით, სომხების ერისთავნი და ის ათასი კაცი ბერძენ-მაკედონელთა, რომელნიც, როგორცა ვსთქვით, გადუღვნენ აზონს და მიემხრნენ ფარნაოზს. ქართველნი იბრძოდნენ მამულისა და თავისუფლებისათვის, ბერძნები — დავლისათვის. აზონის დამარცხებით ქართველები სამუდამოთ თავისუფლდებოდნენ უცხოელ მოძალადის ხელისუფლობისგან და ამიტომ ესენი იმ დღეს დიდის თავ-გამოდებით იბრძოდნენ. ფარნაოზი ხომ გაშმაგებულის არწივსავით დაჰქროდა ომის ველზე და ღვთის რისხვას აყენებდა მტერსა. იძლიენენ ბერძნები და უკუიქცნენ. ფარნაოზი მიჰყვა კვალ-და-კვალ, მოჰკლა აზონი და სრულიად ასწყვიტა მისი ჯარიც. შემდეგ შევიდა თვით საბერძნეთის საზღვრებში, მოსტყვევნა იგი, მობრუნდა კლარჯეთს და ჩამოვიდა გამარჯვებული მცხეთას, რომელიც ლხინით და აღტაცებით მიეგება მას. ასე და ამ გვარად გაანთა-

*) იხილეთ «რეკონსტრუქცია» 1902 წ. № 1, დამატება, გვ. 57.

ვისუფლო ფარნაოზმა საქართველო, შეაერთა იგი თავის ხელის ქვეშ და იწოდა მეფედ. ეს მოხდა 301 წელს ქრისტეს დაბადებამდე.

გაანთავისუფლა რა საქართველო, ფარნაოზი ახლა მის შინაგან საქმეთა მოწეს-რიგებს შეუდგა. პირველ ყოვლისა მან უხვად დაასაჩუქრა თავისი მოკავშირე სარდლები და ჯარები, ზოგი გააზნაურა, ზოგს მამულები უწყალობა საშვილი-შვილოდ, მაგრამ ყველაზედ დიდ ჯილდო კი სამეგრელოს მთავარს და ოსეთის მეფეს მიაგო: ამ ორთ ფარნაოზმა მიათხოვა თავისი დები და ამით სამუდამოდ დაინათესავა და დაიკავშირა ისინი.

ქვეყნის უკეთ განსაგებად ფარნაოზმა გაჰყო საქართველო რვა საერისთაოდ და თვითეულს მათგანში დანიშნა ერთგული და ღირსეული კაცები, რომელთაც ეწოდა „ერისთავები“, ე. ი. ერის, ხალხის თავი კაცები და აგრეთვე — სხასჯაჯნი (ჯართ-უფროსნი) და ათასის-თავნი, რომლებიც დაუმორჩილა ერისთავებს. ერისთავები განაგებდნენ ყოველს საქმეს თავის საერისთავოსას და ხარკსაც (სამეფოს და საერისთაოს) ესენი ჰკრებდნენ. გარდა ერისთავებისა ფარნაოზმა დააწესა აგრეთვე სხასპეტაბა, რომლის გამგე იწოდებოდა ერისთავთ-ერისთავად, რადგანაც იგი იყო უფროსი ყველა ერისთავებისა. აი თვით საერისთაოები, რომლებზედაც დაჰყო ფარნაოზმა მთელი საქართველო:

1) გერის-სჯანეთის სჯერისთავო, ე. ი. სამეგრელო და სვანეთისა; მის ერისთავად ფარნაოზმა დანიშნა თავისი სიძე და მოკავშირე ქუჯი; იგივე იყო პირველი სხასპეტი საქართველოსი. მან ააშენა ციხე-გოჯი (ე. ი. ქუჯის ციხე) იქ, სადაც ცხენის-წყალი უერთდება მდინარე რიონსა. ნანგრევნი ამ შესანიშნავის ციხისა დღესაც აკვირებენ მის მნახველსა.

2) მარგვისის ანუ იმერეთის საერისთავო; აქ ფარნაოზმა ააშენა ორი ციხე: შორაპანი და ღიმნა.

3) კახეთის სჯერისთავო, მდინარე არაგვიდგან ალაზნის

შესართავამდე იორთან. ამის ერისთავი იჯდა ხორნაბუჯში (სიღნაღის მაზრაში, დედოფლის წყაროს ახლო მდებარე ციხე-ქალაქში).

4) სუნანის საერისთავო, თბილისიდან ბერდუჯის მდინარემდე, ერისთავი მისი იჯდა ქალაქ ხუნანში (მტკვარსა და ქციას შუა).

5) სამშვილდის საერისთავო, სკვირეთის მდინარიდგან (აწინდელის ვერის-ხევიდგან) ვიდრე ტაშირისა და აბოცის მთებამდე; ერისთავი მისი იჯდა სამშვილდში.

6) წუნდის საერისთავო, თაფარაენის ტბიდგან, ვიდრე მტკვრის თავამდე (ჯავახეთი, არტაანი და კოლა); ერისთავი მისი იჯდა ქალაქ წუნდაში, ვარძიის მონასტრის ახლო, მტკვრის პირად.

7) ოძრხეს საერისთავო, ტასის ანუ ქართლის კარიდგან, ვიდრე შავ-ზღვამდის (სამცხე და აჭარა); ერისთავი მისი იჯდა ქალაქ ოძრხეში, ახლანდელის აბასთუმნის ახლო ახალციხის მაზრაში.

8) კლარჯეთის საერისთავო, კოროხის ხეობაში და

9) ქათლის საერისთავო, თბილისიდან ტასისკარამდე. ამისი ერისთავი იმავე დროს ითვლებოდა სპასპეტად ანუ ერისთავთ-ერისთავად. პირველ სპასპეტად, როგორც ვსთქვით, იყო სამეგრელოს ცნობილი მთავარი ქუჯი.

ქვეყნის ასეთის მართვა-გამგეობისათვის, თქმა არ უნდა, საჭირო იყო ჩქარი მიწერ-მოწერა, სწავლა-განათლება, საერთო ენა და სხვა-და-სხვა წიგნები. ფარნაოზის დროს ყველა ეს შესამჩნევად აღორძიხდა საქართველოში და ამიტომ ჩვენი ძველი ისტორია ასე შეამკობს ამ მეფეს:

„და ესე ფარნაოზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა, ქართლოსის ნათესავთაგანი. ამან განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხვა ენა ქართლსა შინა თვინიერ ქართულისა. ამანვე შექმნა მწიგნობრობა ქართულიო“.

ფარნაოზი 27 წლისა იყო, რომ ავიდა საქართველოს ტახტზედ, იმეფა 65 წელიწადი და გარდაიცვალა 237 წელს ქრისტეს შობამდე, ე. ი. იცოცხლა 92 წელიწადი. მთელი თვისი მეფობა ფარნაოზმა სრულს მშვიდობიანობაში გაატარა და აღაესო საქართველო ბევრი შესანიშნავი სოფლებითა და ციხე-ქალაქებით. ქართველებმა დიდად იგლოვეს თვისი განმათავისუფლებელი მეფე და დაასაფლავეს იგი არმაზის მთაზე მისგანვე ამართულს არმაზის კერპის წინ, ქართლოსის საფლავის გვერდით. ამ ადგილას დღესაც დაცულია ძველისძველი ციხე, მთის მაღალ ფრიალო კლდეზედა, სულ ხუთი-ოდე ვერსზე მცხეთიდამ. ამ ციხეს დღესაც არმაზის ციხეს ეძახის ხალხი. სურათი ამ ციხისა ჩვენ დახატული გვქონდა შარშანდელი „მოგზაურის“ პირველს ნომერში.

მეფე საურმაგი.

(237—162 წწ. ქრ. წინ).

ფარნაოზ მეფის სიკვდილის შემდეგ საქართველოს ტახტზედ ავიდა შვილი მისი საურმაგი. ერისთავებს არ უნდოდათ იგი მეფედ და აეშაღნენ, მაგრამ საურმაგი წავიდა ძურძუკეთს, დედის ნათესავებთან, შეჰყარა ძლიერი ჯარი, ჩამოვიდა ქართლად და კვლავ დაიპყრა მთელი საქართველო. მას ჰყვანდა ცოლად სპარსეთის ერისთავის ქალი, რომლისგანაც ეყოლა მხოლოდ ორი ქალი. ამიტომ სამეფო ტახტის მემკვიდრედ საურმაგმა მოიყვანა სპარსეთიდან თავისი ცოლის დედის დისწული მიჭვანი, ძე ნებროთისა, შერთო მას ცოლად თვისი ქალი და მისცა საერისთავო სამშვილდისა. ხოლო მეორე ქალი მიათხოვა ქუჯის შვილსა. საურმაგი გარდაიცვალა 162 წ. ქრისტეს წინ და საქართველოს ტახტზედ ავიდა შვილობილი მისი მირვან ნებროთიანი...

მეფე მიწვან ანუ ნებროთიანი.

(162—112 წ. ქრ. შობამდე).

მირვანოსი იყო კაცი ფრიად მშვენიერი, ძლიერი და უხვად მიმნიჭებელი კეთილისა. ამის გამო დიდად შეიყვარეს იგი ქართველებმა. მის დროს ღურძუკელებმა დაივიწყეს სიკეთე ფარნაოზ—საურმაგისა, განუდგნენ მირვანოსს და ქართაღელებთან ერთად ანაზდეულად მოსტყვევნეს კახეთი და ბაზალეთი. შირვანოსმა სწრაფად მოუყარა თავი საქართველოს ჯარებს, გაუძღვა მათ, შევიდა ძურძუკეთის შუაგულში, დაამარცხა ღურძუკელნი, მოსრნა ურჩნი, აავოღარიალის ხეობაში ციხე, შეაბა რკინის კარნი და დააყენა აქ ერთგული ჯარის კაცნი, რომელთაც უნდა დაეცვათ აქ საქართველო ჩრდილო ბარბაროსების შემოსევისაგან. მირვანოსს ჰყვანდა ერთი ქალი და ერთი ვაჟი—ფარნაჯომი. ქალი მიატოვა სომხეთის მეფის ძეს არშაკს, ხოლო ფარნაჯომი მის სიკვდილის შემდეგ დაჯდა საქართველოს ტახტზედ.

მეფე ფარნაჯომი, ნებროთიანი.

(112—93 წ. ქრ. წინ).

ფარნაჯომი იყო კაცი მხნე და შემაერთებელი. მან ააშენა ქალაქები უჯარმა და ნეკრესი. ფარნაჯომი პირველად ერთგულად ეპყრობოდა მამა-პაპათ რჯულსა და ამართა ციხე ზადენში კერპი იმავე სახელისა (ახლა იქ ზედაზნის მონასტერია, მცხეთის ახლო), მაგრამ მალე მიატოვა რჯული ქართული და შეიყვარა რჯული სპარსული, ე. ი. ცეცხლის თაყვანის-ცემა. მან მოისურვა ახალის რჯულის გავრცელება საქართველოში და ამიტომ მოიყვანა მცხეთაში ცეცხლის მსახურნი და მოგენი. ქართველთ დიდად იწყინეს ეს, შეითქვენ და მოიწვიეს სომეხთ მეფის ძე არშაკი საქართველოს

მეფედ. სომეხთ მეფე დასთანხმდა ამაზედ და დიდ-ძალის ჯარით წამოვიდა საქართველოსკენ ფარნაჯომის ტახტიდამ გადმოსადგებათ. ფარნაჯომი მიეგება მას სპარსეთის და ზოგიერთ ერთგულ ქართველების ჯარებითა ტაშირში (ბორჩალოს მაზრაში), მაგრამ იძლია და მოკლულ იქმნა. გამეფდა არშაკი, ძე სომეხთ მეფისა, რის გამოც მის სამეფო გვარს ეწოლა არშაკუნიანი. მაგრამ ფარნაჯომს დარჩა მცირე-წლოვანი ვაჟი შირვან, რომელიც მისმა მამა-მძუძემ გააქცია სპარსეთს და იქ აღზარდა. ამ გარემოებამ და ფარნაჯომისაგან ცეცხლის თაყვანის-მცემლობის შემოღებამ საქართველოში, როგორც ვნახავთ, ბევრი უბედურება და ომი აწვია ჩვენს ქვეყანას.

მეფე არშაკი, არშაკუნიანი.

(93—71 წ. ქრ. წინ).

არშაკმა იმეფა 12 წელი. მეფობა მისი იყო მშვიდობიანი. ამით კარგად ისარგებლა მან და ბევრი სიმაგრე ააგო საქართველოში, რომ მტრის შემოსევის დროს თავ-შესაფარი ჰქონოდა ხალხს. განსაკუთრებით კი მოამტკიცა ზღუდენი ქალაქ წუნდისა (ჯავახეთში). მოკვდა არშაკი და გამეფდა ძე მისი არტაგ.

მეფე არტაგი, არშაკუნიანი.

(81—66 წ. ქრ. წინ).

არტაგმა მიეფა მხოლოდ ორს წელიწადს. მის დროს მოვიდნენ სპარსეთის ერისთავნი დიდ-ძალის ჯარით, რათა დაუბრუნონ საქართველოს ტახტი ფარნაჯომ მეფის შვილს შირვანს. არტაგმა ვერ კაბედა პირდაპირ შეჰბმოდა მტერს და საჩქაროდ გაამაგრა ციხენი და ქალაქნი. სპარსნი მოედნენ ქართლს, მოაოხრეს ველნი, მაგრამ ციხე-ქალაქნი კი ვერც ერთი ვერ აიღეს და წავიდნენ. მოკვდა არტაგი და გამეფდა ძე მისი ბარტომი.

(შემდეგი იქნება)